Należytość pocztową uiszczono ryczałtem.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П.К.О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. Д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ* 2 ДОЛЯРИ (АБО: 35 КОР. ЧЕСЬК., 180 ЛЕЇВ РУМ., 30 ФРАНКІВ ФРАНЦ., 5 МАРОК НІМЕЦЬКИХ) РІЧНО. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 75 ГР.

РІК II. **ВЕРЕСЕНЬ 1934 РОКУ** **ЧИСЛО 9 (21).**

Сполучення підрядного прикметникового речення з головним.

Котрий — який — що.[1]

Ко́жний працівни́к сло́ва чима́ло кло́поту ма́є зо сполу́чниками прикмето́вих підря́дних ре́чень, — котро́го з них кра́ще вжива́ти? Спра́ва важли́ва, ма́є пра́кти́чне щоде́нне зна́чення, тому́ попильну́ю ви́світлити його́ тут докладні́ше.

Пошире́ний прикметнико́вий дода́ток (вла́сне — прикметнико́ве поя́снення, атрибут) до яко́гось іменника головно́го ре́чення (на пита́ння *який?*) мо́же бу́ти ви́словлений окре́мим ре́ченням і сполу́чником зв'я́заний із ре́ченням головни́м. Ци́ми сполу́чниками для „по́вного" (сполучнико́вого) прикметникового ре́чення звича́йно бува́є відно́сний займе́нник *котрий*, *який* або *що*. Котро́го ж із них найлі́пше вжива́ти? Жива́ наро́дня на́ша мо́ва коха́ється в *що*, інтеліге́нти ж, ви́ховані на російській чи по́льській мо́ві, звича́йно вжива́ють малоприро́дних на́шій мо́ві архаї́чних *котрий* та *який*.

I. Части́м сполу́чником у підря́днім прикметнико́вім ре́ченні вдавни́ну був займе́нник иже, іаже, єже, напр.: Ѻтьче нашь, иже єси на небесѣхъ. З бігом ча́су цей сполу́чник загуби́вся, але́ до́бре відо́мий ще й тепе́р у де́яких за́хідніх на́ших говірках у по́статі *же*, — це старода́внє иже, що загуби́ло свій початкови́й голосни́й. Напр.: До́бре того́ страшить, же ся боїть Номис ч. 4401. Це *же* не полонізм, — це наш таки́ архаїзм, ду́же части́й у па́м'ятках XV-XVIII віків, але́ тепе́р у літерату́рній на́шій мо́ві зовсім не вжи́ваний.

II. Дру́гим частовжи́ваним сло́вом у підря́дних прикметнико́вих ре́ченнях було́ вдавни́ну который, *кото́рий*, тепе́р звича́йно *котри́й*, *котра́*, *котре́*, відо́ме в цій скоро́ченій фо́рмі з кінця́ XVI ст. Ду́же ча́сто на́ші тепе́рішні працівники́ сло́ва вжива́ють займе́нника *котри́й* не в на́шім зна́ченні, але в по́льсько-російськім. Давнє который звича́йно визнача́ло: хто з двох, трьох чи з кілько́х, і це старода́внє зна́чення оста́лося в на́шій живі́й мо́ві аж дотепе́р. В Остро́ми́ровій Єва́нгелії 1056 р. Лк 17[7] чита́ємо: которыиже отъ васъ, рабъ имѣꙗ... речеть ѥмоу. Таке́ са́ме зна́чення *кото́рий*, *котрий* до́бре зна́є й жива́ украї́нська мо́ва, напр.: У Номиса, Приказки: Два пани, а одні штани: котрий (цебто з двох) раньше встав, той ся і вбрав ч. 1180. „Етногр. Збірн." VI, Пужники Бучацького повіту: Буду я тєгнув до себи, а ви тєгніть до себи, котрому (із двох) більши сє урве, той буди більши мав 118. Було дві дівки; парубок ходив

---

[1] Розділ із праці автора: „Складня української мови". Праця вийде в „Бібліотеці Рідної Мови", якщо матеріяльний стан Видавництва дозволить на те.

до них на вечерниці; він сам не знав, котру (цебто з двох) має сватати 51. Укр. Думи: Не знатиме отець, у которої (із кількох) каторзі шукати 63. Таке значення *котрий* не рідке і в наших письменників, напр. Квітка: Подивившись по усім усюдам, чи не зоставсь котрий на сім світі, Нечипір посвистав І 21. Б. Лепкий, „Мотря“ І: Уважайте, щоб котрий коня не пропив 140, Може не всі ті московські харциги й вигинули, може котрий і гуляє ще 160, В котрого люта баба, то пустіть (до неба) 290, Крутив його (вуса) Кочубей звичайно, коли хвалили котру з доньок 212, Невже ж у котрого з наших полковників є така жінка 255. Ю. Шкрумеляк, „Огні з полонин“ 1930 р.: Ідемо до війська, а куди котрий має їхати, то сам знає 79, Накорміть котра дитину, — застогнав пан, обернувшись до молодиць 88, Цих хлопців тяжко розрізнити одного від одного; не можу пізнати, котре твій син 107.

Друге часте значення займенника *котрий*, добре відоме живій нашій мові, — це вживання його замість хто — хто, один — другий — інший, цебто — кілька осіб (це саме значення має й *який*). Таке *котрий* звичайно розпочинає підрядне речення, що стоїть перед головним. На цю особливість нашої народньої мови треба звернути пильну увагу.

Стародавні мови: санскритська, латинська й інші добре знали т. зв. препозиційний спосіб ставлення підрядного речення — воно перед головним; те саме дуже часто знала й стародавня українська мова, те саме часте і в нашій живій народній мові, цебто *котрий* розпочинає ціле зложене речення, воно перед своїм іменником, а підрядне стоїть перед головним. Тут *котрий* не сполучник, цебто замість неповтореного йменника, як у реченнях постпозиційних (по головнім), не замінює його, але стоїть разом із ним. Ол. Потебня власне цю форму вважає за основну й початкову („Изъ записокъ“ III 342-343), бо тут дія підрядного реченна відбувається перш, а вже за нею йде дія головного, тому природніше ставити перше підрядне, за ним головне.

Ось трохи прикладів на цю форму (див. їх і вище): Чуб. V: Котра дівчина чорнобривая, то чарівниця справедливая 429, Которі більші, знялись, полетіли 862, Котору дитину кохалалюбила, край себе не маю 888, Котрая сиротина, гине 493. Дуже часті ці форми в наших Думах: Которий чоловік отця свого-матер штить-поважає, тому Бог во всякий час помагає, Метл. 354. Думи з видання Ф. Колесси: Мої бідниї невольники, котории були у неволі, то всі стали по волі 80. А котории хмельні бували, на сон знемагали 83. Которі бігли до річки Росі, то зосталися голі й босі 136 і т. ін. В мові Квітки таке *котрий* знаходимо нерідко: Дітвора котра біжить, котрого на руках несуть І 6. Куліш, „Зап. о Ю. Р.“ II: Князь і захотів вивідать у своїх синів правди: котрий з них на одшибі буде, а котрий на його царстві хазяйнуватиме 60, І вивів їх (дочок) змій до князя і розказав, котра старша, а котра підстарша 65. У М. Вовчка І: Которих дівчат то матері й не пустили в дружки, которі й самі не пішли 41; Коло їх і діточки: которе коником грається, которе орішками пересипає 48.

Звичайно (але не завше) буває так, що коли йменник жива особа, то вживаємо частіш *котрий*, коли ж нежива — може бути й *який* у такій самій формі. Квітка: Яка була мерзла земля, зараз уся порозставала; Сухий вітер ніколи не навіє дощу, а який і збереться, то він його розвіє.

Ось у цих тільки двох значеннях і можна вживати *котрий*. Наші письменники повинні добре пам'ятати власне про ці дві формі з *котрий*, бо вони, як живі народні, добре прикрашують літературну нашу мову. На жаль, сучасні письменники мало знають ці форми й звичайно вживають *котрий* за чисто відносного сполучника, чого жива наша мова не допускає.

Чисто сполучникового значення *котрий* чи *которий* найдавніші пам'ятки наші зовсім не знають, — воно зачинається десь із кінця XIV-го століття по наших тодішніх канцеляріях, що були

під великим польським впливом. Напр. Прилуцька грамота 1459 р.: Надъ рѣчкою Каменицею, которая впадаєтъ въ Днѣстръ. Книга Володимирська 1577 р.: Звезалъ сына єго, которого трупъ лежитъ у труни (АЮ.-ЗР VI. І. 100); 1582 р., ст. 116: Корчма, до которои з двора солоды дають шинковать. Книга Луцька 1584 р., ib. ст. 141: Пана Яна, которого врядникъ забилъ. В Метриці Литовській XV в. скрізь повно форм із *который*.

Таким чином треба ствердити, що займенник *котрий* у постпозиційнім реченні (цебто такім, що стоїть по головнім) відомий у сполучниковій функції тільки з XIV-XV-го віку, і головно в вимові наших тодішніх канцелярій, звідки він перейшов і до мови літературної. Уживання *котрий* у характері чистого відносного сполучника вважаю за чужу нашій мові рису, що дісталася до нашої літературної мови з мови польської, а пізніш підтримана була такою самою конструкцією і з мови російської. Ще Ол. Потебня („Изъ записокъ по русской грамматикѣ" т. III ст. 347) рішуче твердив, що *котрий*, як чисто відносна зв'язка, українській мові не природна, повстала в нас тільки під впливом польським та російським. Ось через це треба радити нашим письменникам зовсім не вживати чужого нашій мові *котрий* за сполучника в постпозиційних прикметникових реченнях, — жива мова його не знає, як не знають його й письменники, що органічно виросли на мові народній, напр. Шевченко.

Ще на одну давню форму з *котрий* (і *який*) хочу звернути увагу. Давнина знала (однаково в мовах: українській, російській і білоруській, як і в польській) цікаву конструкцію прикметникових підрядних речень, а саме: іменник головного речення, що до нього стосується підрядне, повторювався в підряднім реченні, а перед ним стояв займенник, цебто займенник зо своїм іменем стояли в одному реченні, напр. у Літопису Лаврентієвім: Днѣпрь втечеть в Понетьскоє море жереломъ, єже море словеть Рускоє 7, (Кий) велику честь приялъ отъ царя, при которомъ приходивъ цари 9, По Ловоти внити въ озеро великоє, из него же озера потечеть Волховъ 6. Київський запис 1500 р. (Каманин, „Палеограф. Изборник"): Продали єсмо комору, которая комора перероблена...; Книга Житомирська 1586 р.: Наєхавши на дорози, которая дорога идет... Опис Брацлавського Замку 1545 р.: Ужытков уживають, за которыи пожытки не стоїть (АЮЗР VI. І. 25). Книга Луцька 1563 р.: Выписъ съ книгъ присылала, который выписъ такъ ся въ собе маєтъ ib. 45; 1568 р.: Бралъ у мене з уряду возного, который возный, тамъ бывши, тыми словы сознал ib. 67; 1570 р.: Тыхъ четверо скота отогналъ, который скотъ продали єсмо были Грицку Корчмиту ib. 73. „Христос Пасхон" 1630 р.: Окрутными муками имъ платити, которыє муки таковихъ ожидаютъ 28. Учительна Єв. 1637 р.: З невѣсты, за которої вѣрою оулѣчена была цорка єѣ 107. Полтавські акти 1670 р.: Далем тоє сукъно Кондратови, который Кондрат мене заступав 179.

Така архаїчна форма з повторенням іменника відома часом ще й тепер, але рідко: напр. у Б. Лепкого в „Мотрі": Гетьман знав силу свойого слова, котрій то силі піддавався навіть цар 62. Але в мові польській така форма часта й тепер.

Пізніш це повторення йменника в підряднім реченні стало зайвим, але займенник *котрий* (або *який*, *що*) зберіг у нас аж досі свою давню позицію в реченні, а саме: коли займенників цих ужито в родовім відмінку однини чи множини (котрого, котрої, котрих, якого, якої, яких, що його, що її, що їх) як додатка до йменника, то вони займають місце конче перед іменником, а не по нім: О смерти Нектанава, от к о т о р о г о м(у)дрости Александеръ уродилъ ся, Олександрія поч. XVIII в. ст. 32. Пісня, до к о т р о ї зрозуміння.. Могильницький 474 (тут. зам. давнього: Пісня, до котрої пісні зрозуміння).

Ця давня конструація, під впливом російської мови, потроху забувається в нас, бо часто вживають *котрий*, *який* по йменнику (треба перед іменником) і пишуть: Друковане слово, в а г у я к о г о всі зрозуміли, шириться все більше

(треба: Друковане слово, якого вагу...). Але в Галичині в загальнім ужитку живе ще давня наша конструкція: Став головою в найтяжшім часі для партії, якої сучасну лінію зясував, „Укр. Голос“ ч. 201. Дефіцит, на якого покриття... „Діло“. Мирослава цікаво позирнула на гніздо Беркутів, над котрого ворітьми справді висів беркут, Франко. Се монголи, про котрих прихід говорів нарід, Фр.

III. Третім стародавнім сполучником підрядного прикметникового речення було *який*, що звичайно ближче окреслює якість іменника. Знаємо цього сполучника ще з пам'яток XI-го віку; так, у київських Євангеліях 1056 р. та в Євангелії 1092 р. (т. зв. Архангельській) читаємо: Да бѫдеть воля твоꙗ, ꙗка на нб҃си; Остром. Єв. 1056 р.: Бѫдеть бо скърбь велика, ꙗка же нѣсть бꙑла отъ начала вьсего мира Мт 24[21]. Життя Костянтина XV віку: Єкажи вѣрꙋ, ꙗка же єсть лꙋчьши всѣх.

Але сполучник *який* не був частий і спровола вимирав у нашій мові, бо його випирав або канцелярійний чужий *котрий*, або свій щиронародній *що*. В українській живій мові *який* вільно вживається тепер за сполучника тільки в присудковім підряднім реченні (цебто в реченні, що поширює в окреме речення присудок головного речення). Напр.: Який пан, такий крам, Номис. Який пастух, така й череда. Яка робота, така й заплата. Яке життя, така й смерть. Думи: Не знать, який квас 135. Як бачимо, тут *який* уживаємо для глибшого окреслення якости йменника, і власне це у нас завжди забувають і вживають *який* за сполучника прикметникового речення (замість *що*). Напр. у „Мотрі“ Б. Лепкого читаємо: Ті тягарі, якими (цебто: що ними) я його обкладаю 23. Жива мова такого *який* зовсім не знає, а тому й письменникам слід його оминати. (Кінець буде).

Іван Огієнко.

Українська жінка й рідна мова.[1]

Слово! Моя ти єдиная зброє,
Ми не повинні загинуть обоє... —

кличе Леся Українка, підкреслюючи тим значення рідної мови для народу. В коротких словах хочу показати, яка почесна й відповідальна роля припадає нам, жінкам, в плеканні рідної мови. Жінка з природи вразлива на красу, на естетику. З дбайливістю пильнує вона про свій вигляд, скільки часу й матеріяльних засобів тратить на те, щоб приподобатися другим... Зате як часто у неї естетика духовного обличчя у занепаді...

Але українська жінка не сміє бути бездушною лялечкою, що дбає тільки про свій зверхній вигляд. Аджеж із психології знаємо, як духове життя людини відбивається на її обличчі. Отож, мусимо дбати, щоб обличчя наше стало картиною, що на ній вирізблене наше духове життя.

Інтелігентна українська жінка, дбала про свої духові цінності, повинна поставити в першому ряді науку й плекання рідної мови, бо вона — передумова свідомости нації. Бо ж мова, — це душа народу. Хто ж, як не жінка, віками зберігала ці найбільші святощі народу від загибелі? Хто ж, як не вона, передавала їх, як найдорожчу спадщину своїм дітям?

Жінка-мати завжди вливала сильну любов до всього, що рідне, у кров і кість своєї дитини, даючи їй тим міцні підвалини на все життя. Жінка-мати колисковими піснями навівала на діток своїх незабутній чар рідної мови. А чого не доконали матері, доконали бабуні й няні.

Такі великі письменники, як Куліш і Коцюбинський, виховані у чужому середовищі, заколихувані до сну чарівними нашими піснями, заслухані в чар слова українських казок, таки прокинулися з туманного чужинецького круговороту, й вслухуючися в музику рідних слів, навернулися до своїх, де й залишили безсмертні пам'ятники української літератури.

Маємо багато прикладів із нашого

[1] Реферат, виголошений на Жіночім Конгресі в Станиславові 25 червня 1934 р.

життя, коли одиниці, згадавши слова рідної неньки, що ними вона навчала їх, змогли вдержатися проти спокус чужого середовища й повертали до своїх. Часто-густо почутий на чужині звук рідної мови чи пісні ставав причиною, коли відірвана вітка поверталась до рідного краю.

Українська жінка стала жерцем, що у повній посвяті берегла народні скарби, берегла кожну іскорку народнього вогнища, щоб у потребі запалити народ рідним словом до великого діла.

Віки проходили, змінялися історичні умовини, мінялися володарі й гнобителі, підносилася й падала хвиля народньої свідомости, а серед того рідна мова, що берегла її українська жінка, ставала одиноким об'єднуючим чинником для пошматованих частин народнього організму. Зберегла вона цього „живого пам'ятника" у такій живучості й красі, що став він придатний передавати найглибші думки людського духа.

Рідну мову уважаємо символом тісного споріднення. Що гостріш заборонювали її, то більш релігійною ставала любов до неї.

Нема такої істоти між нами, щоб інстинктивно не любила своєї мови. Любов до неї нерозлучно зв'язана з нашою духовою істотою, зв'язана з почуваннями подиву й вдячности для наших батьків за безцінний скарб мудрости й краси, що вони передали нам у мові. Передали все те, що є славою для України, що приносить честь нашому імені. Коли міг Тарас Шевченко сказати, що

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине,

то сказав це тільки завдяки мові, що в ній ця пісня заховалася. Рідна мова створила, виробила, збагатила й передала наші національні святощі мільйонам наших сестер і братів, як дорібок віків.

Кожне слово нашої мови походить із глибини душі, змішується з нашими почуваннями, думками і є не тільки форма, але й суть нашої думки. Вона наша інтелектуальна мати, віддих нашого духа, вислів нашої народньої вдачі, найживіша й найвірніша картина нашої нації. Вона міцний цемент нашої народньої єдности, відгомін нашого минулого, і є не тільки слово, але й істота духа нашої батьківщини.

Наша мова надзвичайно багата, гнучка, здібна прибирати найрізнорідніші форми. А яких мовних чудес можна досягти нею, показують це найкраще повні музичної краси хоча б поезії Грицька Чупринки. Як зразок, подаю тут бодай один приклад із „Огонь":

То повіє, то ущухне
Буйний вітер на роздолі.
Глянь, — мигне то й знов потухне
Огоньок заблудший в полі.
Глянь, — дрижить,
Біжить,
Палає...
В далеч промінь посилає,
Миготить, летить, як дух.
Глянь, — потух...

Такою чарівною повинна бути рідна мова в ніжних жіночих устах, повинна бути музикою, повною чарів любови до батьківщини, музикою почувань і сил, що заховані в глибині нашої душі.

Наймилозвучніша мова — це мова наших кращих поетів, де сховані безпосередні почування нашого народу. Цю красу глибоко зрозуміла наша славна письменниця Марко Вовчок, перейняла від народу його щиру мову й заговорила до нас так, що її глибоко відчула сама душа наша. Наші тихі села, вільні широкі степи, німі могили ожили в її слові й заговорили до нас її устами чарівною квітистою мовою. Багато письменників, насолоджуючись природною красою її мови, зрозуміли, що треба нам більше йти за духом свого народу, того народу, що показав свою незрівняну високість у глибокій думі й пісні.

А в творах Шевченка наша мова дійшла до небувалої краси й вернула нам повагу між народами й положила нову підвалину під наше національне життя.

Як бачимо, щиро-народня мова — неоцінений скарб для збагачення мови літературної. Словник народньої мови незвичайно багатий, у ньому невичерпне джерело цілющих соків для розвитку літературної мови, — треба тільки знати її й використати так, як це зробила Марковичева та Шевченко.

А найбільша наша поетка, Леся Українка тільки завдяки матері, що дбай-

ливо слідкувала за розвоєм мови у дітей, привчаючи її до мови народньої, стала таким великим мистцем слова. Леся змалечку розмовляла добірною українською мовою, — спогадує Старицька-Черняхівська, — вона ж і вчилася нею. Головно підо впливом матері у неї сформувалася літературна мова. Із материнської школи винесла вона свою уважливість до народньої фразеології й синтакси, свої не зовсім звичайні для наших поетів лексичні скарби, своє намагання обходитися словами із народнього словника, тільки полегшуючи, окрилюючи його конкретність. (Кінець буде).

Перемишль. Ярослава Мандюкова.

Член в українській мові.

Історично-порівняльний нарис.[1]

I.

В багатьох европейських мовах, як у германських, так і романських, існує окремий спосіб окреслювати знаність чи незнаність іменника, — це т. зв. член (родівник, ἄρθρον, articulus), що ставиться або перед іменником (член препозиційний), або по нім (член постпозиційний). Коли мова про предмет знаний, то звичайно ставиться член окреслений, у противнім разі — член неокреслений. В европейських мовах, що знають члена, таке розрізнення проведене послідовно й стало, — члена не буває тільки в деяких наперед знаних випадках, що вважаються за синтаксичні архаїзми (в приказках, у давніх виразах і т. ін.).

У всіх мовах, що знають члена, член окреслений звичайно повстав із вказівного займенника (нім. der, die, das, гр. ὁ, ἡ, τό, в романських мовах le, la із лат. займ. ille, illa і т. ін.), а неокреслений — із числівника один.

Такого типу члена слов'янські мови не знають, — у цих мовах окресленість чи неокресленість іменника зазначається почасти його положенням у реченні; крім того, значення члена в мовах слов'янських перейняв на себе прикметник, що легко й вільно змінюється по всіх відмінках і числах. Власне цей сильний розвиток вільної відміни прикметника в слов'янських мовах і не допустив до повстання в нас члена европейського типу.

Але деякі із слов'янських мов знають проте члена, хоч іншого характеру; це в першу чергу мова болгарська, що втратила відмінкову зміну, а також мова північно-російська і до певної міри — мова українська. Цей слов'янський член виясню докладніше. Взагалі ж, т. зв. член буває різного характеру, і не скрізь дійшов він до свого повного розвою, як напр. у мові нашій.

В давніх старослов'янських пам'ятках, що повстали серед народу болгарського чи й серед інших народів, вказівний займенник тъ, та, то або сь, си, се по всіх відмінках уживається зовсім вільно як перед іменником (препозиційно), так і по ньому (постпозиційно). Частіш цей займенник має виразну вказівну силу, а не рідко йому є й відповідник-займенник відносний, а взагалі він — анафоричний, цебто стосується до предмету, що про нього допіру була мова, напр. у Зографській Євангелії: Изиде слово се въ братриѭ, ѣко оученикъ тъ не оумрьть 147, Наречеся село то село кръве 42, Єпена бысть жена отъ часа того 10, Народо сь, иже не вѣстъ закона 150, Чьто есть слово се 88. 149, Изиде слово се по всеи июдеи 94, Отрадьнѣе бѫдетъ земи содомьсцѣ, нежели градоу томоу 12. 56. 103 і багато-багато т. ін. Якоїсь значеневої відміни поміж препозиційним займенником і постпозиційним не було.

Але вже перші слов'янські пам'ятки показують, що часом вказівний займенник, особливо тъ, та, то, сильно губить свою вказівну силу й уживається без ближче означуваного предмету і без відповідного відносного займенника. Це втрачення вказівної сили з часом усе збільшується, цебто вказівний займенник потроху відривався від свого об'єкта й ставав до певної міри граматичним членом. Але прикладів чисто членного

[1] Окремий розділ із нової праці автора: „Складня української мови“.

вживання тъ, та, то, сь, си, се в давніх ст.-сл. пам'ятках зовсім мало, бо звичайно ці займенники ще мають свою вказівну силу, або анафоричні, і вважати їх за чистий член ніяк не можна.

Граматичний член відомий багатьом індо-европейськім мовам; так, член препозиційний знають мови: грецька, німецька, французька, також мова мадярська; постпозиційний: румунська, албанська, шведська, данська, також східньофінська (мордвинська, остяцька, вогульська) і ін. Скрізь член повстав майже однаковою синтаксичною дорогою, — через утрату займенником своєї вказівної сили. Впливала й аналогія; „член служит — пише Шахматов (Синтаксис, 1927 р. § 578) — заместителем отсутствующего при существительном определения и развился, конечно, на почве того, что существительные в значительном числе случаев сопровождаются в предложении местоименными определеніями: ma vache, cette vache вызывали la vache вместо vache; οὗτος ἀνήρ, ἐμός ἀνήρ, ἀνήρ τις визвали ὁ ἀνήρ".

Що до мов слов'янських, то вказівна сила *той*, *та*, *те* втратилася не однаково в різних мовах, але в мові болгарській найбільше, де повстав правдивий член, хоч і відмінний від члена мов европейських.

Граматичний член у болгарській мові — дуже характерна її ознака, знана (але в зарідку) від давніх пам'яток. Член цей завжди постпозиційний, відомий аж у трьох постатях, від давніх: тъ—та—то, сь—си—се, онъ—она—оно. Панує *тъ*, *та*, *то*, але говірково, напр. у говорах родопських, часті й два інші з різним значенням: волъ-т, крава-та, теле-то — член визначає відносно добре окреслений предмет, волъ-с, крава-са, теле-со — ближче знаний предмет, а волъ-н, крава-на, теле-но — предмет дальший; а в північних та в південних говорах часом *-ъс* замінюється на *овъ*.

Російська жива мова так само знає граматичний член *-от*, *-та*. *-то* з давнього тъ. та, то, але тільки в говорах північних та північносхідніх; літературна мова не знає його зовсім. Член цей, як і в мові болгарській, тільки постпозиційний, хоч і в положенні препозиційнім вказівний займенник може дуже втрачати свою силу. Взагалі ж член в російській мові не розвинувся так, як в мові болгарській.

Час повстання граматичного члена не однаково вирішується в науці. R. Grasserie схиляється вважати його за явище ще індо-европейське. Болгарський учений Л. Мілетич повстання члена в мові болгарській відносить десь на праслов'янську добу. Але на таке твердження не маємо ніяких доказів, і ближче до правди стоїть М. Халанський, що повстання члена в російськім (правда, на основі пам'яток українських!) відносить десь на XII-XIV віки.

На мою думку, член повстав тільки за історичних часів, хоч сам нахил до втрати вказівної сили займенника, особливо анафоричного, розпочався рано. А що це так, подаю на те такі докази.

1. Старослов'янські пам'ятки правдивих членів подають дуже мало. Правда, Л. Мілетич у всіх своїх працях, а особливо в останній із р. 1933 („Къмъ историята") наводить силу-силенну прикладів із пам'яток старослов'янських, але ці приклади в величезній своїй більшості до теми автора зовсім не належать, бо це не члени, а звичайні анафоричні або просто вказівні займенники. Л. Мілетич, власне, виписує всі вказівні займенники, зовсім не аналізуючи, чи то справді член, чи ні, а через це Мілетичеві праці сильно втрачають у своїй науковій вартості. Такі приклади, що подає Мілетич, багато знала й знає кожна слов'янська мова. Крім того Мілетич свої приклади так скорочує, що з них зовсім не видно, що ми власне маємо, — чи то дійсно член, чи просто вказівний або анафоричний займенник. Такі приклади, як: О дьни томь никто же не късть Сав. Єв. 77 про член нічого не говорять, — це звичайний анафоричний займенник, а таких прикладів у всіх працях Мілетича — чи не 99% ... І вже зовсім непотрібно такі займенники Мілетич приєднує до йменника рискою (-), — це ж не члени.

2. Перші новгородські пам'ятки XI-XII віків, як і перші московські XIV-XV віків члена ще не знають.

3. Добрих прикладів членного вживання займенника найбільше в староукраїнських пам'ятках XI-XII віків, а особливо в Подорожі поч. XII в. чернігівця ігумена Данила.

4. Старовина на тъ, та, то ніколи не дивилася, як на члени, хоч питаннями члена займалася. Порівняння наших перекладів із грецьким оригіналом показує, що грецькі вказівні займенники οὗτος, ἐκεῖνος, αὐτός у нас перекладають відповідно через тъ чи сь, але грецького члена звичайно так не перекладають. Стародавня граматика знала члена, це було т. зв. „различіє", що за нього правив займенник ижє, ꙗжє, ѥжє, дуже частий у нашій стародавній літературі; повстав він, звичайно, тільки підо впливом грецької мови, і ним часто перекладали член грецький; пор. загально відоме й тепер: ижє херȣвіми, це гр. οἱ χερουβίμ, що в нас виглядає просто помилковим перекладом, не виправленим іще й тепер. Це „различіє" панувало в нас аж до М. Смотрицького, і тільки цей український учений у своїй Граматиці 1619 р. відважився його викинути, як явище чуже мовам слов'янським. Але тъ, та, то ніхто вдавнину за члена не відчував.

5. Історія показує, що і в інших европейських мовах член повстав значно пізніш, уже за історичних часів, при тому повставав він у кожній мові самостійно, як явище синтаксичне, бож однакові умовини легко ведуть до повстання однакових явищ. „Де член розвинувся, скрізь він походження молодшого, — твердить F. Oberpfalcer (Jazykozpyt, 272). У Гомера є він тільки винятково, а Вульфілова готська Біблія не вживає його з правила. І тільки по розпаді прагерманської одности настав його розвій ув окремих мовах", але розвій не однаковий: німецька, голандська й англійська розвинули препозиційний член, а данська, шведська й норвезька — постпозиційний. „Мова латинська — загальна основа мов романських — члена не мала; і тут він повстав аж за самостійного розвою мови італійської, еспанської, португальської, французької й румунської. У сграстбургських присягах з р. 842-го, що вважаються за найстарший романський текст, у німецькім тексті член є, але „lingua romana" його немає. Неокреслений член повстав ще пізніш, як окреслений".

Ці докази переконуюче свідчать нам, що твердження Міклошіча, Халанського й ін. про пізнє повстання слов'янського члена були правдиві. І. Халанський (ст. 162) зовсім слушно пише, що члени у болгарській і російській мовах повстали окремо, в добу їх окремого життя, повстали незалежно один від одного. Тільки пізніш уживання члена значно поширилось як у мові болгарській, так і в російській. Звичайно, старе твердження Міклошіча, ніби болгарський член повстав підо впливом албанським, також твердження румунських учених, що добачали тут впливи мов романських, як і бажання Халанського (ст. 163) добачити в постпозиційності румунського члена вплив болгарський, треба відкинути; відкидаємо й бажання деяких учених бачити в члені північноросійськім вплив мов східньофінських.

Утотожнювати член болгарський із північноросійським, як то роблять Л. Мілетич і ін., ніяк не можна, бо вони в істоті своїй не однакові. Добре пише про члена Шахматов (Синтаксис, § 578): „Данные областного (русского) языка в значительной части спорные; во-первых, в них указательным *-т* сопровождается далеко не всякое существительное, а категория члена может считаться установленною только при этом именно условии; во-вторых, в значительном числе случаев указат. *-т* может быть понято, как указаниє, ссылка на только что упомянутое существительное, в-третьих, рядом с употреблением *-т* при существительном нередко и употребление его при местоимении (*он-то*, *я-то*), а также глаголах (*они-то говорят-то*)". (К. 6.).

Іван Огієнко.

Незнаний вірш кінця XVI в.

Наші старі вірші, що переховались у пам'ятках рукописних, дуже мало знані нам, — дослідники бо звертають свою увагу переважно на вірші друковані.

Перша низка українських[1] віршів датується останньою четвертиною XVI ст., а це вірші: Г. Смотрицького в Острізькій Біблії 1581 р., А. Римші в „Хронології“ 1581 р., його ж у „Збірнику“ 1585 р., у Литовському Статуті 1588 р. і Апостолі 1591 р. (Вільна). Ще знаходимо твори різних авторів у посвяті „Псальмів Давида“ 1593 р., „Господина Мелетія... къ іудеомъ отвѣтъ“ 1593 р., Толковім Євангелії 1595 р., в Граматиці Л. Зизанія 1596 р., в Апокризисі 1597 р. й ін.

З віршів, що їх знаходимо в рукописах, найстарші також з р. 1581-го, а це „Вѣрши прикладныи“ з „Посланія до латынъ изъ ихъ же книгъ“ у Збірнику з Супрасльського манастиря.[2] Не раніш повстав і збірник віршів із рукопису Києво-Мих. ман. ч. 484 (1738), їх видрукувала С. Щеглова в праці: „Вирши праздничные и обличительные на аріанъ...“[3] Але більші пошукування напевне пересунуть дату 1581 р. на значно давнішу.

Багато віршів переховалося в присвятах, вписах й ін. записах у рукоп. XVI ст.; до таких належить і новий вірш у Євангелії Бібл. гр. Замойських ч. 4 з р. 1599. Євангелія ця походить із багатої бібліотеки Супрасльського манастиря; до Варшави дісталася за посередництвом проф. кан. Бобровського.[4]

Вірш для нас дуже цінний, бо автор подав своє прізвище — це Іван (Іоан) Павлович, у той час дяк Супрасльського манастиря. Походив він „з ботко“ — тепер Боцьки, Більського повіту (17 клм. від Більська на південний захід). У вірші називає Павлович себе інтроліґатором; він переплів, а, можливо, й переписав нашу Євангелію. Уміння переплітати здобув дяк із свого родинного містечка Боцьків, що славилося тоді, як осідок фахівців шкіряних виробів[1], знане й тепер зо своїх шевців і римарів.

Наш дяк був знаний не тільки як спеціяліст інтроліґатор, але ще й як педагог; припускаю це ось із цього. Він переплів р. 1611-го й „Устав“ бібліотеки Замойських ч. 45, де й уписався: рꙋкою... Іωана Павлово цкови (sic) дїака ст вел Лаври Печерскїа иж в Киеве, На тот час бꙋдꙋчи Во граде бѣлскꙋ... (в цркви соборной) оуста правѧще, и в схоле дѣтки оучачи.[2]

Кожна праця над книжкою вважалася дуже відповідальною, тому й дяк, багато попрацювавши над Євангелією, позоставив по собі пам'ять у такому вірші:

Слава бж въ троцы единомꙋ сътво-
[рителю.
всѧкомꙋ дѣлꙋ блгꙋ поспешителю.
Сїѧ книга Еѵлїе бысть оправлена и до-
[писана
на стыхъ безсребреникъ Козмы и де-
[міана
Мнωгогрѣшным Іωаном павлови з ботков
[итроликгатором,
бѧдꙋ дїакомъ оѵ монастырꙋ сꙋпрасль-
[скωмъ.
Рокꙋ ѿ рождтва хва ꙗ҃ф деветьдесѧт де-
[вѧтого,
Мца ноемъврїа днѧ первого.
И хто бꙋдеть сїе стое еѵлїе читати,
потреба претенное паметати.

[1] Вірніш — укр.-білоруських, бо значну частину зо згадавих нижче віршів, як твори Римші, відносимо до літератури білоруської.

[2] Пам. Древн. Письмен. и Искусства CLXXXII, 1913 р. Не можу погодитися з припущенням автора про зложення віршів перед 1582 р., бо знаходжу в них яскраву залежність від віршів Г. Смотрицького з Б. О. 1581 р., хоч би нпр.:

„Побѣди владыко дѣмонскаѧ полки,
и погꙋби ѿ на злокинныѧ ковки.“

[3] Ближче про Збірник Київського Михайл. ман. див. Н. Петровъ: „Западно-русскія полемическія сочиненія XVI вѣка“, „ТКДА“ 1894 кн. 3, ст. 349.

[4] В зеленій оксамітній обгортці (28 × 20) зо слідами від жуків, наріжників, середнього обрazка й застібок. На корінці на наклеєних папірцях вибито: Tetra Evangelion 1549 (!). На 1-ій новій картці написано: Evangeliarium Liturgicum scriptum a Joanne de Botoki Supraslii anno 1599; що правда, цього не підтверджує аналіза письма книги, але ж записи завжди пишуться відмінним (дрібним) письмом, часто й іншим чорнилом. Переплітаючи, картки обрізано, т. щ. написане зверху обтято. Розмір картки 27 × 19,3 cm, тексту 21,5 × 15 cm. Письмо — півустав, спочатку старанний і великий 0,4 cm, а далі трохи неохайний і менший 0,3 cm. Пізніша арабська нумерація 176 карток.

Вірш на останній сторінці. Це власноручне письмо автора (оригінал). Підтверджує це й філіграань (водяний знак на папері).

[1] Słownik Geograf., т. I., 270.

[2] Не знаємо, коли Більська школа перейшла до уніятів, а тому не знаємо, чи приступив до унії наш віршописець. Про Більську школу коротко К. Харламповичъ: „Зап.-Рус. православныя школы“ ст. 366.

И̂ сїє повелє́нноє на́мъ ѿ г҃а твори́ти,
За што̀ въ цр҇твїи нб҇номъ мешкан҇є [маѐ мѣ́ти.
Ѩкоже сѧ на́мъ са́мъ х҃с ѡбеца́лъ,
И чи́стоє жи́тїє мѣ́ти роскозалъ.
И̂ прїйдꙋ речѐ со ѿц҇е҇ й сотворꙋ в не҇ [ѡби́тель.
тоє ра́чилъ мо́вити въ є҇ѵлїи са҇ зба- [витель
И̂ та́ко б҃а ра́ди молю̀ простѣте,
а̂ ѡ мнѣ̀ грѣшномъ г҃а б҃а помолѣте.
Тако бо ап҇лъ гл҇е молѣтесѧ дрꙋгъ за [дрꙋ́га,
И̂ избавитесѧ тако ѿ всѧ́кого недꙋга.

Як бачимо, мова цього вірша досить чиста. Правопис — нормальний укр.-білор. XVI ст.; і тільки правописною звичкою пояснити треба де-які мовні, здавалося б, непорозуміння. Так, у вірші маємо декілька „білорусизмів“ нпр.: ѡбеца́лъ, поспеши́телю, паметати й ін. Щодо форм типу „обецалъ“, де ѣ = е, то це тільки вплив тогочасного правопису.[1] Маємо ж і в цьому вірші фонетичне укр. написання (і воно переважає), як молѣтесѧ, простѣти, помолѣте, мѣти (римовано з твори́ти) — отож, безсумнівно тут ѣ = і. Нормальні й написання (звичайні у пам'ятках XVI ст.), як памета́ти (ѧ=е). Що це тільки написання, а не вимова, переконують нас частіші форми з ѧ: девѧ́того, всѧ́кого, изба́витесѧ (останнє навіть не під наголосом). Зрештою, автор походив із крайньої півночі нашої мовної території (тепер білоруська), де помішання *е-я* — живе явище (не білорусизм). Знаходимо в вірші й живе північно-укр. *ся* рухоме: сѧ... ѡбеца́лъ. В написаннях: збавитель, мае҇ мѣти бачимо зникнення початкового *і*. З інших живих мовних укр. рис зазначу ще *в* — *у*: ѡ҇ѵ монастырꙋ; у цьому слові, як і в сотворꙋ живе півн.-укр. тверде (диспалятализоване) *р*; за што̀ знане також на півночі.

Сучасною йому літературною мовою володів автор добре, уживає її й у вірші (ра́чилъ), але проте не закриває нею свого живого словника (хто̀, мешкан҇є, мо́вити, недꙋга, потреба).

Людина церковна, автор затримує слов'янізми: сїє, Козмы, ноє́мъврїа й ін. Чистотою своєї мови Павлович перевищує сучасних йому віршописців — Смотрицького з його тяжкою церк.сл. мовою, автора віршів, що їх видала Щеглова, де підложжя мови також церк.слов'янське; Римшу з тяжкою літературною (білоруською) мовою й т. ін. Й зрозуміло, — твори їх — це переважно урочисті присвяти-оди в честь визначних магнатів. До вислову урочистого настрою, глорифікації, найбільш засобів мала мова літературна з численними полонізмами й слов'янізмами.

Але звичайний інтролігатор писав для себе, не пильнуючи приписів віршування, ані вибору відповідніх виразів.

Дяк Павлович вправний писар. Багато пише, бо має гарне виразне письмо. Вірша написав дрібним (1-2 мм) читкім півуставом. Початкове є всюди широке, в середині вузьке; ж і ꙋ уживаються рівнобіжно: бꙋдꙋ, бꙋдеть; ґ = кг; в ъ лінія гачка не торкається нижньої лінії, в ѣ — торкається; т — одноніжне, лівий гачок часом торкається лінії; з'єднальні лінії в ю, н, и, ꙗ мало піднесені вгору; к нормальне, з двох прямових ліній немає; з дуже різноманітне.

Людина книжна, дяк Іван добре знав св. Письмо, бо в короткім вірші згадує або досить стисло цитує такі місця: Лук. 11^{28} (Іон. 14^{21}) (потреба про те́нноє памета́ти), Іоан. 14^{23} (й прїидꙋ речѐ со ѿц҇е҇ й сотворꙋ в не҇ ѡби́тель), Лист ап. Якова 5^{16} (молѣтесѧ дрꙋгъ за дрꙋга) й ін.

Павлович-віршописець перевищує своїх сучасників; висловлення його природне, невимушене. Рими, як на кінець XVI ст., різноманітні (нпр. 3-4 рядки), хоч більшість — звичайні у найдавніших віршах, дієслівні. Своєю будовою (16 + 12 + 19 + 14 + 19 + 13 + 22 + 10 + 17 + 11 + 14 + 15 + 11 + 12 + 17 + 16 + 12 + 14 + 17 + 15 складів) вірш Павловича пригадує вірші Смотрицького (в Біблії Остр.), відбігаючи як від пануючих силабічних (Римші — 13 складів), так і від побудованих на грецькі взірці[1]

[1] Про це дуже широко подав проф. І. Огієнко: „Укр. літературна мова XVI ст.“ т. І. ст. 225-252.

[1] Про укр. вірші XVI ст. багато писав В. Перетц, див. його „Малорусскія вирши...“ в Сб.

(*'Αδελφότης* — довгота й короткість складів). Вірш Павловича — проста нерівноскладова (11-22) віршована проза — не робить формальних, окрім рими, перешкод висловленню. Через те він залюбки й уживає вірша у своїх записах: у згадуваному Уставі бібл. Замойських він вписує:

Іно госпоє і ѿцы сию бжтвеннѹю книгѹ
[в добро здраві читате,
И мене грѣшнаго во стых млтвах своих
[прошѹ не забывайте.

Отож, писати вірші Павлович любив, це йому йшло легко, легше, аніж пізнішим віршописцям-фахівцям, що з них один так свідчить про свої творчі муки:

Трѹда сѹщаго в писанїи знати
Не можетъ, иже самъ не вѣсть писати.
Мнитъ быти легко писанїа дѣло:
Три перста пишѹть, а все болит тѣло.[1]

Варшава. Іван Коровицький.

Історія української літературної мови.[2]

Короткий науково-популярний огляд.

На жаль, ми ще не маємо докладної наукової монографії про стан української мови по пам'ятках XI-го віку; але й те, що зробив я в своїй останній праці 1929 р.: „Пам'ятки старо-слов'янської мови X-XI віків“, 493 ст. (155 знімків), виразно свідчить нам, що вже в XI-м віці існували всі ті головні властивості укр. мови, що й тепер становлять окремішність її, цебто, — як тільки далеко сягають у глиб віків пам'ятки нашої мови, всі ті пам'ятки вже свідчать про розвиненість фонетичних явищ української мови. Пам'ятки XI-го віку, цебто найперші з тих, що випадком збереглися до нас, звичайно писані тодішньою літературною мовою, цебто мовою болгарською; але через те, що переписували їх українці, вони мимохіть робили деякі помилки супроти свого оригіналу, і якраз ці помилки (а за них, як за гріх великий, писарі так щиро просили вибачення!) звичайно й свідчать нам про тодішній стан української мови, бо ці помилки повставали з фонетичних відмін мови нашої й болгарської

Болгарське духовенство принесло нам водночас із своїми книжками також і свій болгарський правопис, що безконкуренційно запанував у нас, трохи змінюючись, аж до кінця XVIII-го століття, а де в чім тримається ще й досі. Цей чужий нам правопис сильно пошкодив у розвою нашої літературної мови й причинився до того, що ми звичайно не вміємо правдиво читати найстарших наших пам'яток, скажемо пам'яток XI-го віку, бо не все знаємо, що, напр., ховається під такими літерами, як болгарські є, и, ѣ, г, ѕ, ѳ і др.; чи їх читано як теперішні *е*, *и*, *і*, *г*, *дз*, *т*, чи як *є*, *і*, *є*, *ґ*, *з*, *ф* і т. п.? Цей же правопис не давав змоги писати фонетично так, як вимовляли, а тому частенько з наших пам'яток XI-го віку ми можемо не багато видушити для освітлення української фонетики того часу. Але для вирішення питання про дійсний стан української мови в XI-м столітті треба брати всі пам'ятки з того часу: кожна з них може й не виявляє цілої картини нашої тодішньої мови, але всі разом вони таки дають зовсім ясний образ української мови XI-го віку, і виразно свідчать, що вона в головних своїх рисах мало чим різнилася від мови сучасної. Приймаючи ж на увагу, що для вироблення й усталення фонетичних процесів потрібен багатовіковий час, мусимо добу повстання української живої мови відповідно віднести вглиб від XI-го віку.

На жаль, ми ще не знаємо докладно української церковної вимови старших віків; кажу на жаль, бо знання церковної вимови XI-го віку сильно освітлило б нам фонетику тодішніх українських пам'яток, а разом із тим висвітлило б і початкову історію української мови взагалі. Матеріялу для досліду церковної вимови маємо вже не мало, правда, не стар-

ОРЯС, 1903 р., т. 4, кн. 3, або „Историко-літерат. изслѣдованія...“ Спб. 1900.

[1] Зо Збірника кінця XVII в., б. бібл. Києво-Соф. собора, ч. 186 (362) за В. Перетцем: „Новыя труды по источниковѣдѣнію...“ Унив. Изв. 1905 р. ч. 4, ст. 33.

[2] Див. „Рідна Мова“ 1934 р. ч. 1.

ших віків, а трохи пізнішого часу; проте беручи на увагу велику консервативність церковної вимови, можна без помітної помилки з фактів пізнішого часу робити висновки й для часу давнішого, а тому досліди над церковною українською вимовою цілком можливі. На жаль тільки, їх не робиться.[1]

Отож на основі всього вище сказаного можемо ствердити, що з того часу, як далеко сягають наші перші писані пам'ятки, вже з того часу існувало в нас дві мові: жива народня українська мова й мова літературна. Мови ці були зовсім різні, бо перша мова була своєю, тоді як друга була чужою нам болгарською мовою. Очевидно, поки література обмежувалася потребами тільки самої церкви, доти між мовою церкви та літератури не було великої разячої відміни. Але дуже рано появилися в нас найрізніші потреби й позацерковного писання, цебто потроху появлялася й література світська. І з того часу, як зачалося в нас і позацерковне писання, повстала й деяка боротьба поміж мовою церковною та літературною: мова літературна все намагається визволитися з-під опіки церковної, а через це рано появилася й деяка відміна між мовою церкви та літератури. Звичайно, на початку різниця була зовсім непомітна, але згодом вона росла та більшала, аж поки процес не дійшов до створення самостійної літературної мови. Ось через це, коли говоримо, що вдавнину мова церкви й нашої літератури були однакові, то це завсіди треба приймати з деяким застереженням: ніколи вони зовсім однакові не були, бо в літературній мові, збудованій на церковнослов'янській основі, все були в більшім чи меншім числі й елементи живої української мови, що входили до неї в постаті живих фонетичних явищ, живих форм та окремих народніх слів. (Д. б.) Іван Огієнко.

[1] Докладніше розповідаю про це в своїй статті: »Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці«, крім цього церковну вимову постійно беру на увагу і в своїй праці: »Фонетика церковнослов'янської вимови«, Варшава, 1927 р.. див. тут ст. 121-128: Вимова старо-слов'янських текстів. Див. ще мою монографію: Українська літературна мова XVI-го ст., 1930 р., ст. 232-235.

До шкільної термінології.

Дозволю собі в цій коротенькій статті навести декілька українських шкільних термінів, щоб показати, як у нас справді ще й досі не скристалізувалася педагогічна термінологія.

1. Вихова́тель — виховни́к. Перший термін знаходимо в „Російсько-українському словникові“ Української Академії Наук (див. І-ий том, 108 ст.), другий — у „Словникові термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування“ П. Горецького, вид. Української Академії Наук (див. 8 ст.). На мій погляд, другий термін має ту перевагу, що від нього легко утворюються прикметники — виховний (напр., виховний процес) і виховничий (напр. виховнича справа, цебто справа виховника), не кажучи вже про те, що українська мова уникає закінчення йменників з наростком *-тель* (є їх у нас дуже мало: учитель, Спаситель, приятель та ще декілька).

2. У́чень — у́ченик. Вже в ч. 12 „Р.М.“ за 1933 р. знаходимо пояснення на запитання одного з читачів, що стародавнє наше слово „у́ченик“ вийшло з літературного вжитку, уступаючи місце новому „у́чень“, але для жін. р. зісталося старе „у́рениця“. Я думаю, що все ж слід би зберегти слово „у́ченик“ не тільки тому, що зісталося слово „у́чениця“, але й тому, що від слова „у́ченик“ легко утворюються збірний іменник „учеництво“ та прикметник „ученицький“ (напр., учеництва картка, праця й т. п.).

3. Навчальни́й рік — шкільни́й рік. Перший термін особливо часто вживається в Сов. Україні. Так, його знаходимо не тільки в педагогічній пресі, напр., в „Комуністичній Освіті“, але й у статистичних збірниках, що подають відомості про стан народньої освіти в Сов. Україні; напр. „Всесоюзний шкільний перепис 15 — XII 1927 р. т. І. Шкільні установи соціяльного виховання на Україні“ містить в собі такі таблиці: „Початок і кінець зайняттів 1926-27 навчаль-

ного року“ та „Групування“ шкіл за протяжністю навчального року“. Розуміється, термін „навчальний рік“ дуже невдалий, бо не „рік“ же справді вчить тих, хто відвідує школу. Дивно, що цей же термін знаходимо й у „Словникові“ П. Горецького (див. 10 ст.). Отож треба прийняти другий термін — „шкільний рік“. Див. ще „РМ“ 1933 р. ст. 133.

4. Довгість — протяжність — тривалість шкільного року. У статистичних збірниках про стан освіти в Сов. Україні знаходимо два перші терміни, а в „Словникові“ П. Горецького (див. 42 ст.), крім „довгости“, ще знаходимо „тривалість“. Мені здається, що термін „довгість“ можна вживати тільки тоді, коли мова йде про вимір простору, при вимірі ж часу слід уживати „протяжність“ або „тривалість“.

5. Шкільна сітка — шкільна мережа. Термін „шкільна сітка“ знаходимо в „Словникові“ П. Горецького, тоді як статистичні збірники про стан освіти в Сов. Україні вживають терміна „шкільна мережа“. Вважав би другий термін за відповідніший.

6. Підру́чник. Цей термін у нас уживається як для означення підручної книжки для школярів (нім. Lehrbuch, рос. учебник) так і для означення підручної книжки для учителів (нім. Handbuch, рос. руководство). Думаю, що слід встановити окремий термін для підручних книг, що ними мають користуватися вчителі, (напр. „посібник“)[1], з тим, що „підручний“ залишається на означення підручних книг, що ними мають користуватися ученики (-ці).

7. Зши́ток — зо́шит. В „Словнику“ П. Горецького поруч стоять ці два терміни. Тому, що „зошит“ повстало з польського „zeszyt“, краще вживати „зши́ток“, бо це слово вже давно прийнялося в Наддніпрянській Україні.

8. Бал — одмітка — значка — нотатка. В „Російсько-українському словнику“ Української Академії Наук (т. I, 9 ст.) знаходимо терміни „бал“ і „одмітка“, в „Словнику“ П. Горецького — „бал“ і „значка“, а в додатку до „Хрестоматії сучасних педагогічних течій“ Я. Мамонтова (Харків, 1926), що містить у собі „Українсько-російський словничок педагогічних термінів“ М. Васильківського, знаходимо терміна „нотатка“. Думаю, що можна було б прийняти цей останній термін, запозичений із латинської мови, але прийняти його в первісній формі, цебто „нота“, як це й уживається в Галичині.

Прага. Ст. Сірополко.

Функції дієслівних приростків в українській мові.

Семантично-синтаксичний нарис.

Питання функцій приростків взагалі, а дієслівних зокрема, назагал лежить у нас облогом і якслід іще не розроблене. Дотепер звертали увагу головно на функції наростків, що здебільша вже діждалися граматично-значеневого (формально-семасіологічного) окреслення, та маємо вже покласифіковані наростки в певні громади (категорії), що служать на означення певних граматично-мовних творів. Наприкл. наросток *-ло* (∠**дло*) означає приладдя: шило, рало, мило і т.п.; наросток *-ува-* (∠**ова*) творить головно наворотні дієслова, — купувати: купити, вимолочувати: молотити і т. п. Про значення приростків зате не посвячують багато місця ані наші більші й менші граматичні підручники (шкільні й наукові), ані теж не має ще спеціяльної аналітичної монографічної праці.[2] Тому

---

[1] „Словник“ П Горецького (див. 47 ст.) рекомендує для цього термін »порадник«.

[2] Про польські дієслівні приростки є праця Аґреля С.: »Przedrostki postaciowe czasowników polskich« (»Materjały i Prace Kom. Język. A. U.« т. VIII, Краків, 1918), теж німецькою мовою того ж автора: „»Aspäktänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte«, Люнд, 1908. На тлі загально-слов'янському порушує це питання Мікльошіч Фр.: Vergleichende Grammatik т. IV. ст. 196 і наст., Вондрак В.: Vergleichende Gram. т. II¹. ст. 372. і наст. З наших Огоновський О.: »O przyimkach w językach starosłowieńskim, ruskim i polskim“ („Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydź. Filolog. A. U.“ т. X. ст. 30-93. (там же подана література), Тимченко Є.: „Українська граматика“, Київ 1907. ст. 77 і наст., Синявський О.: „Норми української літературної мови“, Харків — Київ, 1931

саме хочемо кинути декілька думок на те, щоб штовхнути дослідників мови й до цієї ділянки нашої мовної культури. Хай буде це спонукою до дальшої праці.

I. Загальні уваги.

Коли йде про зовнішню (формально-язикову) сторінку дієслівних приростків, то вони тепер творять із самим дієсловом (як другим складником зложення) один вираз, одне слово, значить — творять тільки одну язикову одиницю, не тільки формальну, цебто, що пишеться їх разом, але теж і значеневу, цебто служать на означення одного внутрішнього елементу нашого духового життя[1], що його язиковою формою є дане слово.

Давніше в добі праслов'янській або ще й праіндоевропейській були приростки бодай формально, якщо вже не значенево, самостійними виразами, як прислівники, що означали напрям і переважно мали значення місцеве (льокальне) (Richtungsadverbien, порівн. Гартунґ: „Lehre und Partikel der griech. Sprache I 19; Гейсе: „System der Sprachwissenschaft 412, Курціюс: Grundzüge der griechischen Etymologie III. Липськ, 1869. ст. 38, і Міклошіч: Syntax 197). Про це свідчать відділювання приростків від слів у мовах: староіндійській, латинській, німецькій, литовській[2] і ін., як рівно ж і те, що багато з приростків виступають осібно в функції прийменників, як до-, на-, за-, перед- і т. ін.

Відносно походження (етимології) приростків, як і прийменників, то одні[1] виводять їх від займенників, другі[2] добачують їх походження в дієслівних пнях, інші[3] знову вважають їх за твори самостійного первісного походження. В кожному одначе разі приростки, як твори етимологічно часто неясні й трудні до вияснення, дуже давні, бо знають їх усі індоевропейські мови.

Коли йде про значення приростків загально, то вони модифікують значення слова (подібно як і наростки), обмежують обсяг і одночасно збагачують зміст, ближче вияснють значення, конкретизують і різничкують його, вони, кажучи стилем логіки, є „differencia specifica“ generis proximi, цебто загально-основного значення слова. Вони неначе помічники наростків, що ще не вспіли охопити всіх відтінків значень слова.

В чому ж полягає ця „differencia specifica“ приростків?

1. Одна з найважніших функцій дієслівних (вербальних) приростків — це зміна аспекта[4] дієслова з недоконаного на доконаний, як що воно не є наворотне[5], значиться — в усіх дієсловах одноразових[6], цебто — кожне дієслово одноразове недоконане по сполуці з приростком стає доконаним, нпр.: нести, вести, купили, любити, вірити у сполуці з ви-, до-, за-, пере-, об-, від- і т. ін. стають доконаними: винести, занести, донести, перенести, обнести, віднести, вивести і т. ін., всі ці дієслова — доконані.[7]

Поза тим специфічним значенням, що

ст. і інші... Про староцерковнослов'янські приростки дивись Слоньскі Ст.: Funkcje prefiksów werbalnych: prē-, pro-, do-, na-. raz-, u- (›Prace Filologiczne‹ т. XIV стор. 129-153, т. XV. ст. 86-93. і ›Sprawozdanie z posiedzeń Tow. Nauk. Warszawskiego‹, Варшава XXII. 40-82, XXIII. 63-107).

[1] Доказом цього не тільки те, що вже пишеться їх разом зо словом але, й те, що їх вимовляється разом зо словом одним видихом, та й до цього часто на них падає головний наголос, напр.: вийти, вибрати і т. ін.

[2] Порівн. Дельбрюк: Vergl. Syntax d. ind.-germ. Sprache I. 654. Бруґман: Grdr. II^2 758, Зубати: Vēstnik Čes Akad. X. 521. і „Prace lingwistyczne, ofiarowane J. B. de Courtenay“ ст. 78-80 і Травнічек: Studie o českém vidu slovesném, Прага, 1923, ст. 68 і наст.

[1] Бопп: Vergleichende Gram. III. 487.

[2] Вебер Г.: „Indische Studien“ II 406.

[3] Потт: „Etymologische Forschungen“ I. 65.

[4] Під аспектом розуміємо ті ціхи проявів (чинностей і станів), що звичайно називаємо доконаністю, або недоконаністю, залежно від того, чи прояв добігає до кінця чи триває дальше без закінчення.

[5] Про наворотні дієслова скажемо окремо.

[6] Одноразовими проявами називаємо такі, що тривають одним тягом (сюди належать дієслова тривалі — дуративні, нпр.: вести, нести, їсти і т. ін.) або що відбуваються ув одній хвилині, цебто т. зв. раптові, наглі — моментальні, нпр.: гукнути, свиснути, крикнути і т. ін.

[7] В. Сімович: „Граматика української мови“ ст. 249; С. Смаль-Стоцький і Ґартнер: „Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache“, Відень, 1913, ст. 154. і інші.

вносять приростки до дієслова, є ще багато й інших функцій значеневих, що залежать від роду самого приростка, як теж і від самого значення дієслова. Тому саме приступлю до обговорювання поодиноких приростків.

2. Належить тут іще одне підкреслити, що часто, додавши приростка до дієслова, зміняють тим зовсім його основне реальне значення, нпр.: чинити (волю) — від- за- чинити (двері), розчинити (на хліб)[1],—залежно від приростка зміняється значення слова[2], та що число приростків може бути один або й більше, подібно як і наростків, а повстали вони (більше приростки) тому, що або наступила затрата почуття першого приростка, — його уважалося за частину головної морфеми, або могли бути й інші причини (до цього ще вернемось).

Львів. (Д. буде). Мгр. Іван Ковалик.

Іменники жіночого роду на *-иця*.

Звичайно вживаються річеві йменники такого виду, нпр.: команиця, полуниця, пшениця, світлиця, ягниця, телиця і т.ін., а також особові, як: власниця, заступниця, посередниця, спричинниця, виновниця і т. ін. Але коли хочемо зазначити, що ті речі малі, дрібного росту або ніжного складу, або — виявити нашу для них сердечність чи пестливість, тоді кажемо про речі: команичка, суничка, пшеничка, ягничка і т. ін.

Але не кажемо так про особи! Не кажемо: власничка, посередничка, заступничка, виновничка і т. ін., бо таким здрібнюванням ми показували б, що в їх істоті є якась хиба, мализна, недорослість, недорозвиненість, або виявляли б нашу супроти них неохоту, малоповагу або й образу.

На всіх просторах української землі вживає як загал народу, так і письменники такого виду особових іменників тільки з закінченням *-иця*.

Так до недавна було й у Галичині. Але в найновіших часах, від яких десяти, може п'ятнадцяти літ спостерігається сумне явище, що давні добрі форми особових іменників на *-иця* по часописах і книжках пропадають, а вводяться нові, небувалі досі форми на *-ичка;* і так:

замість	власниця	—	власничка.
„	помічниця	—	помічничка,
„	посередниця	—	посередничка,
„	заступниця	—	заступничка,
„	робітниця	—	робітничка,
„	спільниця	—	спільничка.

працівничка, луговичка, службовичка, учасничка і т. д. in dulce infinitum... Докази на те знайдете щодня по всіх галицьких часописах. І знов треба сказати, що ні один східньоукраїнський письменник не вживав таких куцохвостих форм. Скільки разів читаю такі форми, все мені проти волі приходить на думку, що ті спільнички, урядннчки, службовички, заступнички — це істоти карловаті, дрібні постатями, недоростки, або понабирані з малих дівчаток скоріш для гри й забави, ніж для поважної праці...

Уживання таких форм — явище нездорове й невідрадне. Воно свідчить, що при варстатах нашої літературної мови в Галичині часом стоять робітники пера, що не мають досить загостреного змислу тяглости, правильности й краси нашої мови. Гірко це казати, але треба. Проява жалю гідна, що наші давні й добрі, нормальні й гарні види слів закидаються, а на їх місце прищіплюються організмові мови форми незугарні, немилі для вуха й противні її духові. Тому нехай буде вільно звернутися до наших письменників, редакторів, газетярів і видавців з проханням: Чувайте, щоб наша мова не засмічувалася противними її духові формами!

Хітар. о. Д. Йосифович.

[5] Пор. Сімович В.: Грам. укр. мови ст. 112.

[6] Деякі приростки, як ви-, від-, до-, по і ін. надають дієслову перехідного характеру, про це скажемо при поодиноких приростках.

Сердечно просимо наших боржників заплатити свої борги Видавництву!

Ще про „літнище“.

Причинок до статті Мгр. Я. Рудницького: Функції наростків -нище, -овище в українській мові, „РМ“ II. ч .7. за рік 1934.

Нема сумніву, що народ не знає слова *літнище*, натомість знає слово *літовище* на означення місця, де проводиться літо. Уже сам цей факт дає нам дещо подумати, тому застановімся над тим ще трошки.

Численна родина наших слів із наростком *-ище*, *-овище* виводить своє походження від іменників та прикметників, що в дальшу чергу деколи споріднені з відповідним дієсловом. Функціональне значення наростків *-ище*, *-овище* не зовсім однакове.

Коли наросток *-ище* в сполуці з іменником чи прикметником означає або згрубіння, або місце, де був чи є якийсь предмет, то наросток *-овище* в тих усіх випадках, де речівникові відповідає споріднене дієслово, служить до створення іменників, що означають місце, де відбувалась, або відбувається якась дія. Наприклад: торг, торговий, торгувати, торговище, стан, становий, становити, становище, літо, літній, літувати, літовище, зима, зимовий, зимний, зимувати, зимовище, бій, бойовий, боювати, бойовище, паша, пашний, пасти, пасовище, вид, видний, видіти, видовище.

В наведених вище прикладах функціональний притиск наростка *-овище* спочиває не на означенні місця, тільки на означенні дії. Бож ясна річ, що, наприклад, функція слова *пасовище* лежить не стільки в означенні місця, де є паша, скільки в означенні чинности *пасти*, і як з одного боку не кожне місце, де є паша, мусить бути *пасовищем*, так з другого боку на наших пасовищах переважно нема що пасти.

Взагалі, коли йменник або прикметник мають дієслівного відповідника, то слова з наростком *-овище* утворені з дієслів, і функція їх — підкреслити дію до того ступеня, що в деяких випадках функція місця стає другорядна або навіть зовсім затрачується, нпр.: збігатись — збіговище.

Натомість слова з наростком *-ище*, утворені з речівників і прикметників, і поза тим, що означають згрубіння, служать до ближчого означення місця й прикмети.

Коли мова про наросток *-ище* в сполуці зо словами: літо, літній, замок, замковий, жито, житній, то і з тієї сполуки створені йменники *літнище*, *замковище*, *житнище* означають місце, де було літо, замок, жито, а зовсім не означають ніякої дії. Так теж слово *літнище* означає тільки місце, де є чи було літо і не є однозначне з *літовищем*, цебто місцем, де залюбки перебувається в літі.

Бож нема сумніву, що в даній полосі країни в усіх місцях у тім самім часі є літо, та про те відомо, що тільки деякі околиці стали за *літовища*, цебто на місця деяких із літом зв'язаних дій, забав і дозвілля.

Так само із словом *зимовище*, *зимнище*. Слово *зимнище* означає або згрубіння, великий холод, велике зимно, або місце, де є чи був холод. Натомість слово *зимовище* (зимувати) означає місце, де проводиться зиму з притиском зазначення дії. І хоч нпр. у Швайцарії в околицях, де трапляються пригідні для спортів зими, мабуть всюди однаково холодно (зимно, зимнище), то тільки деякі околиці стали *зимовищами*, цебто місцями, куди приїжджають на зимові прогульки. Як із цього видно, слово *літнище* в тому розумінні, як його в нас загально вживать, це противний духові української мови новотвір, що появився перед кількома роками підо впливом польського letnisko.

Взагалі українській галицькій інтелігенції годі розстатися з деякими прикрими полонізмами, що непомітно втиснулися до нашої мови, і тут вдомашнилися до тієї міри, що трапляються навіть у писаннях кращих знавців мови. Справа з тими похибками тим прикріша, що вони не тільки псують духа української мови, але частенько вивертають значення слова.

Приклад. В Галичиіні втерся вислів: „викрити автора, викрити злочинця“

(wykryć awtora). Слово *викрити* в цьому розумінні не тільки недоладне, але може бути причиною непорозуміння. В цілій Україні загально відоме слово *крити*, що вживається здебільшого з приростками: закрити, прикрити, накрити, розкрити, відкрити і т. ін. Наше *крити* відповідає польському kryć і означає робити щось невидним, тайним, невідомим, щось таїти. Знову ж приросток *ви-* у сполуці з дієсловом означає завершення, скінчення чинности, ось як рубати — вирубати, брати — вибрати, лляти — вилляти. Тому *викрити* значить щось добре, докладно закрити, цебто зробити невидним, затаїти.

Вираз „викрити автора“, вжитий погалицькому в значенні „вислідкувати, уявнити, виявити, розкрити“ або просто „відкрити автора“ зрозуміють всюди в Україні навпаки, цебто, — що автора не тільки не відкрили, але просто закрили, затаїли.

Балигород. Волод. Виногородський.

Бібліографія української мовознавчої бібліографії.

6. Мовознавство в школі, підручники практичного вжитку.

Підручники для навчання укр. мови.

95. Панкевичь, І.: Указатель литературы для изученія украинскаго языка. „Украинская Жизнь“, Москва, 1912, 7-8 ч. 126-8 ст.

96. Йогансен, М.: Огляд підручників української мови. „Нова Книга“, Харків, 1925, 9-10 ч. 17 ст.

97. Бібліографія нових праць для вивчення української мови. „Рідна Мова“ 1933 4 ч. 157-60 ст. 7 ч. 253-4 ст., 1934 р. 6 ст. 259-262.

Пор. ч. 2: Огієнко: Українська мова, 1918 р.

Навчання грамоти.

98. Проспект літератури до ліквидації неписьменности. Харків 1925 16 15+(1) ст.

99. Кириленка, В.: Покажчик виданої рекомендованої літератури з питань лікнепу. За ред... (Харків 1925) 16⁰ 21+(3) ст.

100. Даниленко, О.: Лікнеп на Україні та його література. „Нова Книга“, 1925, 9-10 ч. 30-2 ст.

101. Тышевский и П. Шафран: Литература на украинском языке: б) по ликвидации неграмотности. „Вестник Книги“, Москва, 1925 IV ч. 16-21 ст.

102. Рихліцький, В.: Покажчик літератури з питань ліквідації неписьменности та малописьменности. Упорядкував... (Харків) 1929 46+(2) ст.

Мовознавство в школі. Дидактика укр. мови.

103. Масальський, В.: Мова й література в школі. Статті педаг. період. видань за 1918-1928 рр. Бібліографічний довідник. Біла Церква, 1929, (8)+102+(2) ст.

103а. Огієнко Ів.: Рідна мова в українській школі. Замітки з методики рідної мови. Київ, 1917 р. вид. 1-е; 1918 р. вид. 2-е, 32 ст.

104. [Дорошкевич, О. та Стешенко, І.]. Поміч учителю в справі національного виховання учнів. Випуск І. (Бібліографічний покажчик). Київ, 1918, 16⁰, 52 ст. [є розділ про мову].

105. Матеріалы по вопросу о преподаваніи предметовъ украиновѣдѣнія въ учебныхъ заведеніяхъ. Київ, 1918 [є розділ про мову].

106. [Крижановський, І.]. Порадник діячам позашкільної освіти. Випуск перший. Київ, 1918, 8⁰, 175+V ст. [є розділ про мову].

107. Покажчик літератури для викладачів українознавства. [Харків] 1925, 15+(5) ст.

108. Бібліографічний покажчик з української мови для масової школи профосвіти. Харків, 1926. 59+(1) ст.

109. Машкіна, А.: Бібліографічний пакажчик з української й російської мови й літератури для масової школи профосвіти. Складено за редакцією ... Участь брали: Л. Булаховський, Є. Кагаров, В. Кучмів, К. Німчинов, О. Патокова, В. Самарин. Харків, 1926, 56 ст.

110. Сулима, М.: Короткий бібліографічний порадник учителеві української мови. „Радянська Освіта“ Харків, 1927, 3 ч. 71-3 ст.

111. Калінченко, П.: Список літератури з українознавства, в кн.: Українізація й округовий партактив Кременчуччини (Матеріяли 27/28). Кременчук, 1928, 32 ст.

112. Курси Українознавства, Дніпропетрівські Державні. Програми курсів підвищеного та початкового типу. [Програми з мови, історії України, з історії укр. літератури, з історії місцевого краю]. Покажчик рекомендованої літератури для слухачів Держкурсів. Дніпропетрівське, 1928, 8⁰, 57 ст. (Кінець буде) Є. Пеленський.

Замітки про окремі слова.

Відбуватися. Я вважаю, що це слово ввійшло до нашого письменства, часописів і всяких оповіщень та некрологів із чужих загумінків. Признаюся, що я не стрічав його в народі, то ж не можу погодитися, щоб давали йому такі широкі права громадянства, як воно чиниться. Щоправда, є воно в Словнику Грінченковому, одначе не як народне, а як літературне, штучне. Я не за тим, щоб проганяти його силоміць зо зайнятих ділянок, але слід би обмежити користуватись ним. У нас, куди не кинути оком, все читаєш: Віче відбулося, замісць: в. було. Засідання відбувається — з. ведеться чи як інакше. Похорони відбудуться — п. будуть і т ін. Зрештою, хай про це заговорить іще дехто. о. Юрій Кміт.

Любомль — Любовень. Народ із околичних

сіл біля Любомля вимовляє назву цього міста так: Любовень, з Любовня, до Любовня. Одна дівчина на моє питання, як вона вимовляє це слово, відповіла: „Ми всі вимовляємо Любовень, але в книжках скрізь пишуть Любомль“.

Інж. М. Єрмолаїв.

Калій і поташ. В доповнення поданого в ч. 2 (14) на 74 ст. „Рідної Мови“ можу додати, що лат., нім. Kalium, фр., англ. Potassium, польське potas — це метал „калій“, а лат. Kalium carbonicum, фр. carbonate du potasse й само potasse, англ. potash, укр., польськ., рос. пота́ш, нове польське potaż — це сіль, що її видістають із попелу. Калій і поташ — це різні речі. В Галичині звуть калій „потасом“ та кажуть „калуські потасові солі“, знані з Калуша штучні польові калієві угноєння. Але „потас“ дісталося до нас від поляків. Львів, Микола Туркевич.

Саламаха. На Покутті існує слово „саламаха“, а вживають його на означення приправи з товченого часнику, що її інколи, головно люди незасібні, споживають саму, тільки помащену пісним конопляним олієм. »От наколотив саламахи« говорять на Покутті про такого, що з власної вини попав у халепу, або своїм говоренням чи поступованням поплутав якусь справу.

П. Кривоносюк.

Кукіль у житі.

Терапія літературної мови.

III. Русизми в українській мові.

„Битком набита саля“ („Н. Зоря“ ч. 31), — щирий русизм: биткомъ набитый залъ. По-укр. кажемо: Заля була переповнена вщерть або по вінця.

„Рукі в вйорх!“ У повісті Р. Купчинського: „У зворах Бескиду“ 1933 р. на ст. 135 читаємо, що „Москалі обскочили з усіх сторін“ і кричали: „Рукі в вйорх!“ По-російському кажуть тільки: „Рукі вверх“.

Вчити чого, а не чому. Літературна мова вживає тільки вчити чого. Ю. Липа („Козаки“ ст. 137) пише: „Вчили штуці“, — це русизм, треба: Вчили штуки.

Залежати, а не зависіти. „Які вони були, зависіло від висоти островів“ (В. Будзиновський: „Гремить“ 40); треба — залежало.

„Мигом Петрусь відчепив коня“, пише М. Середа („Шкода“ ст. 40). В нашій мові нема слова „мигом“, це русизм; у нас кажемо: ми́ттю, вмить, вмент. Кримський: Він миттю сів на коня.

Обдурити, а не надути. В. Будзиновський у „Гремить“ ст. 34 пише: „Мені соромно було, що так надув мойого доброго отамана“. „Хіба хтось когось надував“ 47. Це чистий русизм, треба: піддурив, обдурив, підманив (галицьке говіркове: ошукав), але тільки не надув.

Три роки тому, а не: три роки тому назад. „Тисячі літ тому назад“ (А. Лотоцький: „Іст. опов.“ 15), — це чистий русизм: Тысячи лѣтъ тому назадъ; по нашому зайве тут слово назад, треба: Тисячі літ тому.

„Не по нутру“. В. Будзиновський у своїм „Гремить“ ст. 39 пише: „Ті зазирання були Дубенякам дуже „не по нутру“. Маємо слово нутро́, але вираз „не по нутру“ — щирий русизм, у нас кажемо: не до смаку́, не до впodóби, не до мисли.

Змерзнути, а не продрогнути. Б. Лепкий у своїй „Казці про Ксеню“ непотрібно вжив русизму: „Обсніжена й продрохла Ксеня“. Академічний „Рос.-укр. Сл.“ III 569 рос. „продрогнуть“ перекладає: змерзнути, перемерзнути: І змерз як пес. Сама форма „продроxнути“ зам. „продроґнути“ вульгарна.

Не вживайте „стреміти“ в російськім значенні. У нас дуже часто рос. „стремиться“ перекладають (калькують) на „стреміти“ зам. пориватися, намагатися, прямувати; напр. Ю. Липа („Козаки в Московії“ ст. 168): Всі стреміли вислизнути з вулиць. Наше „стреміти“ відповідає тільки рос. „торчать“. Дуже добре пише Р. Купчинський („У зворах Бескиду“ ст. 11): „А в тім віконці стреміли тепер чотири голові“. Так само добре пише й Ю. Липа на ст. 214: За ґенеральним судом стреміла понура будівля. Докладніш про це див. І річн. „Рідної Мови“ ст. 217-218.

Ура, а не уря. У повісті Р. Купчинського: „У зворах Бескиду“ на ст. 42 росіяни кричать: Уря, навіть: ур-я. Росіяни кричали й кричать тільки „ура“!

„З умовою“, а не „під услів'ям“. „Н. Зоря“ ч. 31 пише: „Японія виступає під услівям, що...“, це переклад (калька) з російського: подъ условіемъ. По-укр.: з умовою, як що.

Конечно вживаймо кличного відмінку! У повісті Р. Купчинського: „У зворах Бескиду“ читаємо: Пане господар 10, Товаришу четар 27. 40, Пане оберлейтнант 64 і т. ін. Українська мова від інших мов вирізнюється якраз послідовним уживанням кличного відмінку, а тому треба писати й говорити: Пане господарю, Товаришу четарю, Пане Докторе і т. ін. Про це писано в І річн. „Р. Мови“ ст. 30. Пор. „Рідне Писа́ння“ ч. І. § 74. Мова російська не знає кличного відмінку, а це часом впливає й на нашу мову.

Не вживаймо українських географічних назов в російській формі. В книжці І. Борщака: „Мазепа“ (переклад М. Рудницького, вид. „Червоної Калини“ 1933 р.) багато географічних назов подається за російською формою, напр.: Взяли Гадяч 103, Через Гадяч 103, у Гадячі 68, Ніжин 19, до Ніжина 103. Через Прилуки 103, з Прилук 68. 72, Місто Ромни 103, Через Ромни 103. По-українському ці міста звуться так: Гадя́че, Ніжен, Прилу́ка, з Прилу́ки, Роме́н, з Ромна́. Див. про це „Рідне Писання“ ч. І § 295а. В „Приказках“ Номиса читаємо: Обізвався Яготин: Ніжен мені побратим 729, Є у степу Роме́н, та й той мені не рівен 729, У Києві не женись, а в Ромні кобил не міняй 723. В „Деннику“ Шевченка (видання ВУАН 1927 р.) читаємо: В Ромні купиш 59. 60. Не добре і в Ю. Липиних „Козаках“ 50: із Прилук, зам. із При-

луки; він же на ст. 177 пише по рос. Лубни, хоч тут же знаходимо й укр. форми: славні Лубні 165, ближче до Лубень 177.

Красу́ня, а не красавиця. „Н. Час" ч. 109 ц.р. пише: „відома красавиця". Рос. „красавиця" тепер не вживаємо, літературна мова знає тільки „красу́ня" (рідко вживані: вродли́виця, хорошу́ля і ін.).

Осторожно пише „Укр. Голос", Вінніпег, ч 18. Слів: осторожний, осторожно теперішня літературна мова зовсім не вживає, хоч стара мова знала їх. Рос. „осторожный" Академічний Правничий словник 1926 р. ст. 104 перекладає: обере́жний, бережни́й, ба́чний і др.

Іван Огієнко.

Дописи Прихильників рідної мови.

Признання „Рідної Мови". При нагоді мушу висловити Вам, В. П. Професоре, сердечну подяку, признання й подив за той розвиток і висоту „Рідної Мови", що їх вона тепер осягнула. З великим признанням вітаю введення в „Рідній Мові" статтей із наголосами, бо наголоси різних наших країв часто дуже неоднакові. Балигород, 9. VII. Др. Вол. Виногородський.

Прошу прийняти мою найщирішу подяку за те, що не перервали висилки мені свого високоцінного місячника. Передплачувати »Рідну Мову« я вважаю як своїм, так і кожного українця обов'язком. Аргентина, 10·VI, Ів. Чорненький-Чарнецький.

Ваш місячник дуже мені подобається, а через те буду постійним передплатником його. Взагалі, інтелігенція цікавиться „Рідною Мовою", і тільки через матеріяльну кризу не всі можуть передплачувати її. Катербург, 22.VI, К. Бугело.

P. S. Так, знаємо, що маємо багато читачів і прихильників, але, на жаль, маємо занадто мало передплатників, а це не дає нам змоги розбудувати „Рідної мови". Просимо приєднувати нам нових передплатників. Редакція.

„Рідна Мова" й молодь. Не буду на цьому місці висловлювати своїх думок і почувань, що родяться в мені, коли читаю Вашого цінного місячника. Я свідо́мий того, що найкращою оцінкою Вашого труду й змагань є голос тих авторитетів, учених фахівців і читачів-громадян, що з признанням висловлюються про Вашу працю. Найбільшим, може, відгомоном відбився Ваш голос у справі однієї літературної мови та одного правопису в молоді свідо́мої та працьовитої. Про те нехай свідчить от хоча б уперте, послідовне, може й не завжди вповні успішне змагання, щоб одна всеукраїнська літературна мова була одним із чинників, що витворить нам націю. Львів, 8. VII, україніст студ. Яр. Матла.

В канадійській школі вчаться української мови з „Рідної Мови". Посилаю Вам передплату на „Рідну Мову" від учнів старших відділів місцевої Рідної Школи, що постановили студіювати українську мову з Вашого журналу. Головною причиною такого рішення послужила Початкова Граматика української літературної мови („Рідне Слово"), що її діти читають із вдоволенням і великим зацікавленням. Таке читання, а заразом і переписування провадимо на годинах української мови, особливо в часі одержання журналу. Тяжкі сучасні матеріяльні обставини не дозволяють усім дітям передплатити „Рідну Мову". Рішено, що цієї весни ті школярі, що не передплатили „Рідної Мови", будуть збирати по 5-10 цнт. зо своїх щоденних видатків, і в той спосіб кожний із них збере потрібну суму й передасть її свойому вчителеві, щоб переслати Видавництву. Montreal, учитель „Рідної Школи" Степан Маґаляс.

P. S. Сердечно просимо всіх учителів у Канаді піти слідом за вчителем С. Маґалясом і запровадити „Рідну Мову" по школах. Хто виписуватиме більшу кількість „Рідної Мови" для учнів, тому Видавництво дасть певні полегші сплачувати передплату. Редакція.

В американській школі вчаться української мови з „Рідної Мови". З приємністю хочу поділитися з Вами вісткою, що в своїй українській школі проходжу зо школярами Вашу початкову Граматику „Рідне Слово". Такий підручник для нас, учителів, надзвичайно кори́сний, а тому я від себе та від своїх учнів приношу Вам глибоку подяку. Джонсон Сіти, 29. VI, о. Петро Білон.

P. S. Сердечно дякуємо й бажаємо успіхів.

Редакція.

Відділ у „Рідній Мові" для американців і канадійців. Думаю, що було б добре, коли б „Рідна Мова" запровадила початковий відділ для американських і канадійських українців. Це принесло б користь рідній мові Не забувайте за мене й присилайте всі свої видання, як і досі присилали. Хоч як я зайнятий студіями, проте буду старатися допомогти журналові, бо »Рідна Мова« мені дуже дорога. Dubuque, 26,VI, Федір Луців.

P. S. „Рідна Мова" від 1-го числа 1934 р. запровадила „Початкову Граматику української літературної мови"; думаємо, що вона якраз добре надається для тих, про кого пишете. Чекаємо від Вас нових передплатників. Редакція.

„Гурток Україністів у Нью-Йорку. Як уже подано в ч. 5 „Рідної Мови", Українська Студентська Громада в Нью-Йорку заложила при собі „Гурток Україністів" і почала свою працю з 19 травня ц. р. До Гуртка увійшли не тільки студенти, але й не студенти різного віку й полу. На зборах Гуртка всі присутні виявили своє велике зацікавлення рідною мовою, й прирекли не тільки якнайпильніше вчитися літературної мови, але й ширити поміж американськими українцями рідномовне гасло проф. І. Огієнка: „Для одного народу — одна літературна мова й вимова, один правопис". У цій замітці хочемо підкреслити, що „Гурток Україністів" буде боротися проти занечищення нашої літературної мови місцевими говірковими виразами в тутешній пресі. Закликаємо всіх українських студентів, а також і широке громадянство як в Америці, так і в Канаді закладати „Гуртки Плекання Рідної Мови", щоб скрізь росли вони, як гриби по дощі. Поширюймо всі рідномовне гасло: Для одного народу — одна літературна мова й вимова! Нью-Йорк. За

Управу Укр. Студентської Громади Л. Годівський, голова.

Подяка. Прийміть щиру подяку за Ваші поради, що Ви дали нам свого часу в справі „Пластового впоряду. За Видавництво „Український Пласт". Прага, 16.V, Наталка Козицька, голова.

Побажання. Прийміть щирі побажання якнайкращих успіхів у Вашій ідейній праці. Буду приєднувати Вам передплатників. М. Моравецький, Пуща Маріянська.

Приєднуємо „Рідній Мові" нових передплатників. Моя Дружина придбала для Вас двох нових передплатників. Прошу вислати мені список передплатників „Р.М." із Вінніпеґу, — він допоможе мені приєднати Вам нових передплатників. Fort Whyte, 28. V, О. Задурович.

P.S. Сердечно дякуємо, список вислали. Ред.

На питання, що надруковане на останній сторінці „Рідної Мови" в 4 і 5 числах: Чи Ви вже приєднали нового передплатника для „Рідної Мови", із вдоволенням відповідаю, що приєднав і в цьому листі передаю передплату, „Рідній Мові" щиро бажаю, щоб вона знаходилася й була вчителькою в кожній українській хаті, а Високошановному Редакторові — кріпкого здоров'я. Торонто, 22. V. 1934. П. Шевчук.

P. S. Сердечно дякуємо. Ред.

Висилаю Вам свій борг, а також одного доляра на „Фонд Рідної Мови". Приєднав Вам одного нового передплатника. Торонто, П. Мельник. P. S. Сердечно дякуємо. Ред.

Нові праці для вивчення української мови.

Др. А. Княжинський: З бойківсько-лемківського пограниччя. „Літоп. Бойківщини" 1934 р. І ст. 1-11. Опис говірки с Стефкова, Ліського повіту.

о. Юрій Кміт: Словник бойківського говору „Літ. Бойк." 1934 р. І ст. 1-16.

Dr. Wł. Kuraszkiewicz: Gramoty halicko-wołyńskie XIV-XV wieku. Studjum językowe. Краків, 1934 р., »Prace polskiego T-wa dla badań Europy wschodniej i bliskiego Wschodu«, ч. VII, ст. 1-173, ціна 10 зл. Про цю працю подамо рецензію.

Ів. Огієнко: Розмежування пам'яток українських від білоруських. Друкується в „Записки Чину Св. Василія В.", Жовква.

Ucrainica. В римськім місячнику „Orientalia Christiana" в ч. 95 за 1934 р. Проф. Dr. I. Ledit на ст. 211-213 переказує зміст праці проф. І. Огієнка з 1933 р.: „Нові Cyrillo-Methodiana" (друкувалося в „Записки Чину Св. Вас. В.").

Огляд мовних журналів.

NAŠE ŘEČ. Praha, ч. 5: F. Oberpfalcer: Lístkové výpisy Gebauerovy a Zubatého. I. Rossowski: Purismus v polštině. Ч. 6-7: I. Bečka: O příslovci v nové češtině. I. Haller: O vokalisaci předložek v nové češtině. E. Kodar: Příspěvky k pojistnému názvosloví.

Родна Речь, Софія, ч. 5: К. Христовъ: Къмъ чешко-българскитѣ книжовни отношения И. Константиновъ: Латински и романски думи въ „Исторія славѣноболгарская". П. Върбановъ: За винителния падежъ на собствени имена на лица. А. Теодоров-Баланъ: Борба за езикъ. Ст П В.: Союз „та".

Наш Језик, Београд, ч. 8: М. Вукићевић: Против туђица. Fr. Ilešić: Germanizam u brojenju. М. Будимир: Грчка подлога књижевних језика І. Л. Вуковић: Још о вокативу једнине неких именица мушког рода. Д. Костић: Прилог спортској терминологији. Ч. 9-10: А. Б.: О уједначавању граматичких облика нашег књижевног језика. А. Б.: Још о туђицима. Р. Maždeka — Д. Бушовић: O pisanju velikih slova po našem pravopisu. Др. Марган: „Хлеб наш насушни".

Język Polski, Краків, травень—червень: St. Jodłowski: Rytm mowy polskiej a interpunkcja. I. Wepsięć: Geneza miejscownika l. p. w ręku. K. Nitsch: Nowy projekt transkrypcji z języka rosyjskiego na polski.

Poradnik Językowy, Варшава, ч. 5-6: W. Doroszewski: Uwagi o programie języka polskiego w szkole powszechnej.

Slovenská Reč, Sv. Martin, ч. 9-10: Dr. F. Jesenský: Slovenské súdne tlačivá. H. Bartek: Ešte o správnosti jazykovej.

Початкова Граматика української літературної мови.

31. Приголосний звук ґ.

Гусочка ґерґоче: ґе-ґе-ґе. На ґанку стояв дід у ґудзиках з великою ґулею. От ґава, — проґавив купив коня з ґанджом. Дриґає ногами й щось ґерґоче. Треба писати й вимовляти ґніт, а не кніт. Ґрунт — *кг*рунт — *g*рунт.

Як вимовляється буква *ґ*? Чи *ґ* частий звук у нашій мові? Придумайте 10 слів із *ґ*.

Колись удавнину в нашій азбуці не було букви *ґ*, писали тільки г. Пізніше, з XIV-го віку почали в деяких чужих словах писати кг, а ще пізніше, з XVI-го віку до українського друкованого письменства запозичено з грецького письма букву *ґ* (тепер греки пишуть γ, а колись писали *ґ*). А часом писали в нас замість *кг* чи *ґ* просто латинське *g*. За останнє століття в нашім письмі остаточно запанувало *ґ*.

Вимовляйте *г* і *ґ* і встановіть відміну їхньої вимови. Котрий звук можна тягнути, *ґ* чи *г*? Чому звук *ґ* звуть вибуховим?

Ознакою української мови є тільки протягове *г (h)*, чому й чужомовні слова з *ґ* ми українізуємо, цебто вимовляємо їх із *г*, напр.: інтелігенція,

гімназія, агітувати й т. ін. Кожний народ націоналізує чужі слова; напр. мова російська чуже *h* завжди переробляє по-своєму на *ґ*.

Приголосний задньопіднебінний *ґ* вимовляється проривно, вибухово, а приголосний *г* можна протягувати. Звук *ґ* дуже рідкий у нашій мові, пишеться переважно в чужих словах.

Завдання 95. Придумайте й запишіть речення, щоб вони мали по одному з цих слів: дзиґа, ґедз, ґніт, ґвалт, ґрунт ґонта, ґудзь.

Завдання 96. Перепишіть і запам'ятайте оце.

По-літературному треба ось так говорити й писати, а не так, як у дужках (): спека (гаряч), цвях (гвіздь), ковток (глоток), глибокий (глубокий), нерозумний (глупий), шукати (глядати), кубло (гніздо), рік (год), місто (го́род), вугілля, або присок чи жар (грань), журба (грижа), гребля (гробля), груди (грудь), вулиця (гулиця), ґніт (кніт).

32. Про звук *ф*.

Фа́брика, фабри́чний, фаето́н (карета), фалди, фамілія, фарба, фе́льдшер, фи́ркати, фігура, філія (відділ), флейта, форма, форте́ця, фотографія, Франція, французький, футбол. Ѳωма, Тімоѳей, Аѳанасій.

Чи звук *ф* свій чи чужий? В яких тільки словах маємо *ф*? Як ми переробляємо це чуже нам *ф*? Чи тепер уживаємо букви *Ѳ*?

Букву *ф* пишемо тільки в словах, що прийшли до нашої мови з мов чужих.

В словах давно позичених чуже *ф* часом замінилося на *п* чи на *х, хв, к, кв:* Степан, Трохим, проскура, фасоля і квасоля, О́сип.

Давнє *Ѳ* вимовляємо найчастіш як *т*, рідше як *ф*.

Завдання 97. Спишіть оці слова, де чуже *ф* не змінюємо: Софія, Софро́н, Филимо́н, Филаре́т, Фока́, Фо́тій, фунт, фальшивий, ферма, флейта. Не кажіть: Зофія, флет!

Завдання 98. Спишіть оці слова, і запам'ятайте, що в них чуже *ф* передаємо через *п*: гаптувати, капта́н, картопля, люци́пер, малпа, пляшка, потра́пити, тра́пити, Горпи́на, Йо́сип, О́сип, Ничи́пір, Опана́с чи Пана́с, Оста́п, Пили́п, Пота́п, Пріська (а не: Прися), Прокіп, Степа́н, Степани́да, Сте́па; Ага́фія чи Га́пка, Онопрі́й чи Онуфрі́й.

Завдання 99. Спишіть оці слова й запам'ятайте, що в них чуже *ф* передаємо через *х*: хустка, Трохи́м, Хи́мка, Хівря, Хлор, Юхи́м. А ці слова можна писати й вимовляти подвійно: Єфрем і Охрім, фу́ра і ху́ра, фу́рман і ху́рман, фурма́нка і хурма́нка.

Завдання 100. Спишіть оці слова й запам'ятайте, що в них чуже *ф* передаємо подвійно: через *ф* або через *хв:* Фе́ська і Хве́ська, фо́са і хво́са, фарту́х і хварту́х, фі́ртка і хві́ртка.

Завдання 101. Колись у нашім письмі ми писали Ѳ; тепер цієї букви ми зовсім не пишемо, — заміняємо її найчастіш на *т*, рідше на *х, хв, ф.* Спишіть оці слова, що колись писалися з Ѳ, і запам'ятайте, як їх треба писати й говорити: ана́тема, аритме́тика, Марта Методій, Теоктист, Теодор, Хведір і Федір, Хведо́ра, Теодосій і Хведо́с, Хома́, Тимофей, Афана́сій — Опана́с — Пана́с.

Завдання 102. Запам'ятайте, що треба говорити й писати в літературній мові так: Хвалити, Хнастів, хватати, хвиле́вий, хвиля, хвіст, хворий, хворі́ти. Не кажіть і не пишіть: фалити, Фастів, фатати, филевий, филя, фіст, форий, фо́ріти.

33. Здовження (подвоєння) приголосних.

Як прийде І*лл*я, то наробить гни*лл*я. На І*лл*і новий хліб на столі. Коли б зна*тт*я, де впаду, туди б і соломки намостив. Кури й на весі*лл*я не хочуть, так силою несуть. Потя́г москаль у Туре*чч*ину. Коли твоя доля, то прикупиш поля, а як безді*лл*я, — продаси й подві*р'*я. Буде ка*тт*я, та не буде воро*тт*я. Дощ *лл*є, як із бочки. Був голосок та позички *зз*іли.

Нащо ми подвоюємо на письмі приголосний звук? Чому „подвоєний" приголосний прозивається **довгим**? Які тільки приголосні можна подвоювати? Перерахуйте приголосні, що не подвоюються. Коли приголосний може подвоїтись, коли не може? Чи можна подвоювати звук *р*? Чи ставимо *ь* серед подвоєних буков? Чи може приголосна подвоїтися на кінці слова?

Подвоєний звук супроти неподвоєного тільки

трохи довший, а тому не треба вимовляти його занадто здовжено. Відповідніша назва цього звука здовжений, а не подвоєний.

Коли приголосний звук у слові вимовляємо довше від інших, то на письмі такий звук треба подвоювати: зі*лл*я, насі*нн*я, жи*тт*я. Здовжуватись чи подвоюватись можуть тільки ці 10 звуків: *д, ж, з, л, н, с, т, ц, ч, ш*.

Подвоюватись чи здовжуватись приголосний може тільки тоді, коли перед ним і після нього стоять голосні звуки, або коли він на початку слова; коли ж перед приголосним або після нього стоїть іще приголосний, тоді подвоювати його не можна: зі-*лл*-я, але: щас-*т*-я, безчес-*т*-я. **В кінці слова приголосний не подвоюється:** оповіда́*нн*я — оповіда́*н*ь.

Звука *р* **ніколи не подвоюємо, але по здовженім** *р* **ставимо апострофа** (дивись вище виклад 28): матір'ю.

Серед подвоєних буков *ь* **ніколи не ставиться,** хоч здовжений звук вимовляється завжди м'яко (див. виклад 29).

Завдання 103. Випишіть перше слова з *дд*, потім з *жж, зз, лл, нн, сс, тт, цц, чч, шш*; скрізь підкресліть здовжений звук. Пам'ятайте, що між подвоєними буквами *ь* не пишемо, хоч вимовляємо м'яко.

Спасіння, міццю, батіжжя, клоччя, підборіддя, галуззя, обличчя, волосся, безгрішшя, співання, колосся, Запоріжжя, Ілля, браття, завзяття, збіжжя, бадилля, прокляття, жабуриння, перенісся, провалля, пруття, сміття, страхіття, шмаття, безлюддя, суддя, життя, водосвяття, гряззю, насіння, коріння, ймення, геття, панні Ганні, відділ, баговиння.

Як вимовляємо здовжений звук? Чому приголосний може тут подвоюватись?

Завдання 104. Букви *р* не подвоюємо, ставимо по ній апострофа (див. виклад 28). Спишіть оці слова й запам'ятайте, як їх писати.

Подвір'я, підгір'я, бур'ян, пір'я, довір'я, матір'ю, помор'я.

Завдання 105. Чому ось у цих словах не подвоюємо приголосного: смер*т*ю, милосер*д*я, оповіда*н*ь, обли*ч*, прокля*т*ь, прова*л*ь, страхі*т*ь, йме*н*ь, лис*т*я, щас*т*я, столі*т*ь, заня*т*ь, роздоріж, підзам*ч*я, смі*тт*я — смі*т*ник. Звук *щ* = *шч*, а тому *щ* ніколи не подвоюється: Водохри*щ*а, рі*щ*я. Пишемо свяще*н*ик.

Завдання 106. Спишіть і запам'ятайте собі оці слова, що починаються зо здовженого звука; подвоєну приголосну підкресліть.

Вважати, ввесь, ввечері, ввічливий, з-за, з-заду, ззісти і з'їсти, ззувати, лляний, лляти, ллю, ллється, ссавець, ссати.

34. Приставне *в*.

Ой куриться *в*улиця — дощ буде. Це *в*узька *в*уздечка для цього коня. Зав'яжи *в*узла. Розпали *в*огонь. Нагостри ножа, щоб *г*острий був. *Улиця* — *в*улиця — юлиця — *г*улиця; огонь — *в*огонь; острий — *в*острий; ангол — янгол (*й*ангол).

Що значить — „приставна“ приголосна? Які три звуки бувають приставними? Котрий із трьох приставних звуків — *в, г, й* — найчастіший? Вдавнину казали: уголь, удка, уж, уздечка, узол, узький, улик, улиця, ус, ухо, уста, оно, она, они, огонь, острий, — як ці слова вимовляють у вашому селі, і що приставляють на початку слова? Тільки до котрих голосних приставляємо приставні звуки? Чи часто буває приставне *г* або *й*?

Початкові голосні слова часом приймають приставний звук *в, г, й: вулиця, гострий, янгол.* Найчастіше приставляється *в* до початкового *у*, рідко буває приставне *г*.

Завдання 107. В живій мові приставні *в, г, й* дуже часті, але в мові літературній вони рідкі. Спишіть і запам'ятайте ось ці слова, що в них літературна мова прийняла приставний звук *в, г;* приставний звук підкресліть.

Вугілля, вугіль, вудка, вуж, вуздечка, вузол, вузький, вулик, ву-

лиця, вус, вуха, вуста, він, вона, воно, вони, візьму, вогонь, гострий, гострити, загострити.

Завдання 108. Ми вже знаємо (див. виклад 22), що букви *є, і, ю, я* складаються з *йе, йі, йу, йа*, цебто мають приставне *й* на початку. Перепишіть собі оці слова, що мають у літературній мові приставне *й*, і запам'ятайте, як їх писати й вимовляти.

Єва, єва́нгелі́я, Євге́н, Єгипет, єпископ, єрети́к, Єрони́м, янгол, я́нгольський і ангол, а́нгольський, йойкати, Йо́сип, Йорда́нь. Европа, европейський.

Завдання 109. В живій мові приставних звуків значно більше, як у мові літературній, тому в вимові своїй вистерігайтеся цих приставних звуків. Розкажіть, чи часті в вашому селі приставні *г, в, й*, і коли вони бувають.

35. По шелесних пишемо *а, у* в середині слів.

Жаба, часто, шатро, щавель, жук, чудо, шуткар, щука.

Лоша, дівча, курча, лошати, дівчати, курчати.

Збіжжя, клоччя, безгрішшя.

Перерахуйте шелесні звуки. Чому їх звемо шелесними? Якими були колись шелесні звуки *ж ч ш щ*? Чи вони тепер зовсім стверділи, чи часом ще бувають м'які? Як вимовляють шелесні звуки в вашому селі? Коли по шелесних пишемо голосні тверді *а, у*, а коли зм'якшальні *я, ю*?

Шелесні звуки *ж, ч, ш, щ* вдавнину були м'які, а тепер у літературній мові зовсім стверділи, тому **по шелесних звуках в сере́дині слова треба писати тверді голосні** *а, у*, а не зм'якшальні *я, ю*: жар, чад, журба, щур.

Так само пишемо *а, у* по шелесних і на кінці слова: душ*а*, курч*а*, лош*а*, пущ*а*, гож*а*.

Але **по подвоєній шелесній на кінці слова пишемо** *я, ю*, а не *а, у*: збіжж*я*, клочч*я*, безгрішш*я*.

Завдання 110. Спишіть оці речення й замість + поставте потрібного звука — *а* або *у*.

Пливла щ+ка з Кременч+ка. Майте ж+ль і до скотини. Дяка і ш+на робітникам щирим. Хто ш+нується, того й люди ш+нують. Ч+с додому, ч+с. Ч+ж+ ч+жина не пож+ліє. Ой біда тій ч+йці небозі, що вивела дітки при битій дорозі. З ж+ртів і біда буває.

Завдання 111. По подвоєних (здовжених) шелесних пишемо на кінці слів *я, ю*, а не *а, у*. Спишіть оці слова й запам'ятайте, як вони пишуться.

Клоччя, обличчя, збіжжя, подружжя, Запоріжжя, безгрішшя, побережжя, роздоріжжя, піддашшя, подоріжжю, по обличчю, обличчям, обличчями, на обличчях.

Як ці слова вимовляються в вашім селі? Де припадає наголос у цих словах?

Завдання 112. По неподвоєних шелесних пишемо на кінці слів *а, у*, а не *я, ю*. Спишіть оці слова й запам'ятайте, як їх писати.

Курча, вовча, дівча, лоша, ведмежа, коліща, дитинча, кача, горща.

Де припадає наголос у цих словах? (все на кінці слів).

Завдання 113. Спишіть оці слова й запам'ятайте, як їх писати.

Ніч — цією нічччю, піч — цією піччю, річ — цією річчю, поміч — цією поміччю, неміч — цією неміччю.

Завдання 114. З оцих питань та відповідей на них складіть оповіданнячко: *Моя сестричка Галя.*

Моя сестричка Галя.

Куди *побігла раз моя сестрич-Галя? (в поле).* Чого *там вона нарвала собі? (всяких гарних квіток).* Що *з квіток вона* зробила? *(сплела пишного вінка).* А що Галя зробила з *цим вінком? (уквітчала собі головку). Ще* в що *вона* вбралася? *(в матернє намисто). По цьому* перед чим *сестричка довго стояла? (перед дзеркалом).*

Від Редакції й Адміністрації.

„Фонд Рідної Мови“. Дбаючи про належний розвиток української літературної мови, як головної ділянки рідної культури, зложили на „Фонд Рідної Мови“: Осип Марків 10, П. Мельник із Торонто 5·25, Ів. Чорненький-Чарнецький 3·75, Др. Фр. Коковський 3, П. Чупрун 2, Ст. Лотоцький 1, М. Мастикаш 1, В. Печений 0·85, о. Й. Дигдалевич 0·50, о. М. Березюк 0·50, Проф. Х. Лебідь-Юрчик 6. А разом — 33 зл. 85 гр.

Усім цим Добродіям Рідної Мови Редакція складає свою сердечну подяку. Тільки при щедрій однодушній допомозі на „Фонд Рідної Мови“ широкого нашого громадянства та наших інституцій зможемо створити авторитетний центр для вивчення рідної мови. Продовження цього списку подамо в дальшому числі.

Граматика занедбаним дітям! (див. „Рідна Мова“ ч. 7 ст. 297). На цей Фонд зложив о. О. Годунько 3 зл. Хто дальший?

„Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних“. Просимо Вп. осіб, що одержали від Видавництва нашого Словника, негайно прислати за нього 1·50 зл. Сердечно просимо Прихильників Рідної Мови ширити цього Словника (а також і „Рідне Писання“ ч. І) поміж нашим Громадянством. На зібрані кошти приступимо до друку великої праці: „Складня української мови“.

Передплата на „Рідну Мову“ в краю: 6 зл. річно, 3 зл. піврічно, 1·60 чвертьрічно. За границею: в Европі 9 зл., або їх рівновартість іншою валютою: 35 корон чеських, 180 лей румунських, 30 франків французьких, 5 марок німецьких, 65 динарів сербських річно; поза Европою: 2 доляри річно, 1 дол. піврічно.

Передплата міжнародніми поштовими значками. Із тих країв, звідки не можна прислати передплату грішми, просимо присилати передплату міжнародніми поштовими значками: 15 значків за „Рідну Мову“ й 9 значків за „Бібліот. Р. Мови“ річно; за „Рідне Писання“ ч. І і ч. ІІ (Словник місцевих слів) по 3 значки.

Розбудова „Рідної Мови“. Просимо наших Читачів і Прихильників присилати свої побажання про розбудову й поліпшення „Рідної Мови“. Якою Ви хотіли б бачити „Рідну Мову“? Як збільшити число передплатників?

Чи Ви вже приєднали нового Передплатника для „Рідної Мови“? Коли ні, то поспішіть це зробити негайно, бо „Рідну Мову“ мусимо побільшити, а це можливе тільки при більшому числі Передплатників. Приєднати нового Передплатника—це невідкладний обов'язок кожного Прихильника рідної мови. Не відкладайте цього обов'язку, — виконайте його сьогодні.

Прихильники рідної мови, подайте нам листівкою адреси осіб, що стануть Передплатниками „Рідної Мови“,— ми вишлемо їм безплатне число.

Перший річник „Рідної Мови“ (без 2-го й 3-го числа) висилаємо за 5 зл. Повних річників уже нема.

Боржників за „Рідну Мову“ сердечно просимо доданим чеком П. К. О. заплатити свій борг якнайскоріше. Власне боржники не дають змоги розбудувати належно „Рідну Мову“.

Нові книжки, надіслані до Редакції. О. О. Дучимінська: Н. Кобринська, як феміністка, 1934, 34 ст. Л. Бачинський: Добре поведення, 3 вид., 1934, ст. 128. П. Коваль-Степовий: Перед світанком, поезії, Луцьк, 1934, ст. 34. В. Пачовський: Гетьман Мазепа, містерія Воскресення, 1933, ст. 94. Ілюстрована Хроніка Т-ва „Укр. Народний Дім“ у Чернівцях 1884-1934. Чернівці, 1934, ст. 68. — Велика історія України, чч. 5-7. А. Чайківський: За наживою, 128 ст. 95 гр. І. Керницький: Святоіванські вогні, оповідання, 1934, ст. 127, 95 гр. Микола Макявель: Володар, переклав Островерха, 1934, ст. 120, 2 зл. „Дитяча Бібліотека“: кн. 154: А. Лотоцький: Три побратими, 1934, ст. 64, 60 гр.; кн. 155: Яр. Вільшенко: Мандрівки мишки-гризикнижки по Львові, 1934 р. 128 ст. 1·50 зл. М. Середа: Петрусь Шкода 80 с.; Б. Лепкий: Казка про Ксеню і 12 місяців 70 с.; М. Таранько: Тарасовим шляхом 1·20 с. — Як у світі люди господарять і з чого живуть, 1934, 40 ст. 35 гр. В. Ярошів: Рослина та її життя, 36 ст., 35 гр. о. М. Кравчук: Ісус Христос, Його життя, наука й чуда, згармонізований переклад чотирьох Євангелій на основі грецького тексту з поясненнями, 1934, Львів, 296 ст. Др. Іл. Свєнціцкий: Різдво Христове в поході віків (історія літературної теми й форми), Львів, 1933, 183 ст. M. Weingart: Ke dnešnímu stavu badání o jazyce a písemnictví církevněslovanském, Praha, 1934, відбитка з „Byzantinoslavica“ т. V ст. 417-468. Balticoslavica, т. І, Вильня, 1933.

— Адреса »Рідної Мови«: Warszawa, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 9 зл., в Америці 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа. Річник І (без 2 і 3 чисел) 5 зл.

Відповідальний Редактор *Л. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.